

**A kézművesek specificatioja útján megvalósuló
vállalkozási szerződések
az ókori Rómában**

Jelige:
kicsistichus

Tartalom

Bevezetés	2
I. A <i>locatio conductio operis</i> gazdasági és társadalmi háttere	5
1. Az ókori római kézművesipar kialakulása, virágzása és hanyatlása.....	5
2. A kézműves réteg társadalmi összetétele és megítélése	7
II. A <i>specificatio</i> a szabinianus-prokuliánus vita tükrében	9
1. A <i>specificatio</i> fogalma	9
2. Az alapanyag feletti tulajdonjog	10
3. A <i>nova species</i> feletti tulajdonjog.....	12
III. A szerződésspecifikus veszély a feldolgozással járó	
<i>locatio conductio operis</i>nél	17
1. A luxuscikkek előállításának technikai háttere.....	17
2. Veszélyviselési és felelősségi szabályok.....	18
3. A díjveszély kérdése.....	23
IV. A <i>specificatio</i>val járó vállalkozási szerződés elhatárolása	
a hasonló szerződésektől	26
1. <i>Emptio venditio</i> és <i>locatio conductio operis</i>	26
2. <i>Contractus innominati</i> és <i>locatio conductio operis</i>	32
Zárókövetkeztetések.....	34
Bibliográfia	36

Bevezetés

A *locatio conductio* a római magánjog szerződési rendszerének kiemelkedő jelentőségű jogintézménye volt, amelynek eredetét, szerkezetét, szabályait monográfiák sora vizsgálja a modern romanisztikában. Olyan neves szerzők publikálták kutatási eredményeiket a témát illetően, mint DE ROBERTIS, MAYER-MALY, MACQUERON, AMIRANTE, KAUFFMANN, MOLNÁR, PALAZZOLO, FIORI.¹ Műveikben azonban az ókori bérletet átfogóan tárgyalják, vagyis mind a három altípusára kiterjedően, ezen belül is általában nagyobb figyelmet szentelve a *locatio conductio reinek*. PÓKECZ KOVÁCS Attila PhD-értekezésében a vállalozási szerződést állította vizsgálatai középpontjába, és igyekezett bemutatni, hogy ezen belül az *opusok* változatossága szerint milyen típusokat különíthetünk el, különösen nagy hangsúlyt fektetve az építési és a fuvarozási szerződésre. Jelen dolgozat célja a *specificatio*val járó *locatio conductio operis* részletes bemutatása, melyet általában a monográfiák csak néhány sorban vagy oldalban említenek meg. A pályamű a vállalozási szerződéseknek ezt a kis szeletét is tovább szűkíti azáltal, hogy elsősorban azokra a vállalkozókra fókuszál, akik luxuscikkek előállítására specializálódtak, de természetesen igyekszik feltárni az ilyen típusú szerződések általános jellemzőit is.

A *Digesta* 19. könyvének 2. titulusa tartalmazza a *locatio conductio*val kapcsolatos jogtudói vélemények jelentős részét, de más helyen található források is elemzésre kerülnek, amelyek a *specificatio*val vagy a *locatio conductio operis* speciális szabályaival kapcsolatosak. Természetesen a gaiusi és a justinianusi *Institutiók* sem maradnak ki vizsgálódásaink köréből. A szekunder irodalmon belül elsősorban német és magyar, másodsorban angol és olasz nyelvű irodalmat dolgozunk fel.

A *locatio conductio* témájával foglalkozó szerzők körében a XX. század óta vita tárgyát képezi, hogy itt tulajdonképpen egyetlen egységes szerződésről van szó, vagy a szerződés tárgyát tekintve megkülönböztethetjük ezen belül a *locatio conductio reit*, *operarumot* és *operist*.² A vitát ARANGIO-RUIZ „*Istituzioni di diritto romano*” című tankönyvének megjelenése indította el, melyben az egység mellett érvelt. Elméletét azzal igazolta, hogy a bérlet három típusát jelölő fogalmak (*rei*, *operarum*, *operis*) nem találhatók meg sem Gaius *Institutiójában*, sem a *Digestában*. Az egység talaján áll többek között BRASIELLO, OLIVIER-MARTIN, AMIRANTE, is. A trichotómia támogatói – például ALZON, MOLNÁR, PÓKECZ KOVÁCS – nem tartják elégséges érvnek a hármas felosztás cáfolata mellett, hogy a források

¹ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés (Pécs 2006), 4. és köv. o.

² Az egység-trichotómia problémaköréhez ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: A *locatio conductio* tagolódásának problematikája a modern romanisztikában, *JT* 7 (2001), 337-359. o.

nem tartalmazzák *expressis verbis* az erre utaló fogalmakat. Egyetértünk MOLNÁRRal, aki KASER véleményét tartja a valósághoz legközelebb állónak, mely szerint a római jogászok az egységes terminológiát³ fenntartva, a szerződés tárgyának megjelölésével külsőleg is felismerhetővé tették a *locatio conductio* három fő típusát, mint az élet által teremtett realitást.⁴

A vállalkozási szerződést – a *locatio conductio* terminológiáját figyelembe véve – a következőképpen definiálhatjuk: a megrendelő (*locator operis*) egy meghatározott dolgot (pl. beépítésre váró telket, tisztítást igénylő ruhát, kitanítandó rabszolgát, fuvarozandó árut, stb.) a vállalkozó (*conductor operis*) rendelkezésére bocsát, mintegy „bérbeadva” azt, hogy azon ő egy meghatározott gazdasági eredményt, *opust* produkáljon vállalkozói díj (*merces*) ellenében, majd szolgáltatassa vissza. Ez a gazdasági eredmény rendkívül sokféle lehetett: építés, tisztítás, rabszolga kitanítása, fuvarozás, javítás, levél kézbesítése, és még sorolhatnánk.⁵ Számunkra a legfontosabb az az eset, amikor az *opus* egy új dolog (*nova species*) előállítását jelentette az átadott alapanyagból, vagyis a szerződés *specificatio* útján volt teljesíthető.

Az i. e. IV. és III. század során lejátszódó gazdasági változások következtében egy olyan jogi szükséghelyzet állt elő, amelyet a középkortól *locatio conductio operis*nek nevezett jogintézmény kimunkálása oldott meg.⁶ A dolgozat I. fejezete egyrészt ezeknek a gazdasági változásoknak az irányát és a következményeit mutatja be, másrészt a kézműves réteg társadalmi összetételét, munkakörülményeit vizsgálja. Milyen hatásai voltak az itáliai terjeszkedésnek és a pun háborúknak Róma gazdasági és társadalmi életére? Hogyan

³ MOLNÁR I.: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* [AUSz 29/2] (Szeged 1982), 9. o. A *locare* szónak többféle értelmet is tulajdoníthatunk. Általában jelentette: „elhelyezni, kiállítani, kihelyezni”, vagy „megbízni egy személyt valamivel, elhelyezni nála valamit”, vagy „a munkás saját magának a kiállítását”. Ezzel szemben a *conducere* jelentette valaminek az elvezetését (rabszolga), elvitelét, bérbevételét, stb. Ezek a kifejezések az i. e. I. századra már világosan valaminek a bérbeadására, illetve bérbevételére utaltak. Vö. H. HEUMANN – E. SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (Graz 1958¹⁰), *conducere* (90. o.), *locare* (319. és köv. o.).

⁴ MOLNÁR I., id. mű, 32. o.

⁵ H. KRELLER: *Römisches Recht II* (Wien 1950), 361. o.; BENEDEK F.: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 181. o.; M. KASER – R. KNÜTEL: *Römisches Privatrecht* (München 2008¹⁹), 275. és 281. o.; MOLNÁR I. – JAKAB É.: *Római jog* (Szeged 2008⁵), 315. o.; MOLNÁR I., id. mű, 62. és köv. o. A *locatio conductio operis* tárgyát tekintve két alapvető állásponttal találkozunk az irodalomban. Az egyik szerint a vállalkozási szerződés tárgya az átadott anyagból egy meghatározott műnek az előállítása vagy valamilyen feladat elérése, eredmény produkálása. Ezzel szemben a másik nézet szerint – amelynek legjelentősebb képviselői Amiranthe és Thomas – a *locatio conductio operis* tárgya maga a *res futura*. A két álláspont között az a lényeges eltérés, hogy az előbbi az elvégzendő feladatot (ami forrásszerűen alátámasztható), utóbbi pedig magát az előállított művet tekinti a vállalkozási szerződés tárgyának. Vö. Gai. D. 19, 2, 2, 1; Paul. D. 50, 16, 5, 1.

⁶ A *locatio conductio operis* eredetéről szóló elméleteket ld. PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 43-59. o.

jellemezhetjük a kézműves ipar virágkorát? Milyen volt a mesterek társadalmi megítélése? Többek között ezekre a kérdésekre keresi a választ az első fejezet.

Mivel a dolgozat témája a kézművesek *specificatio*ja útján megvalósuló vállalkozási szerződés, ezért egy egész fejezetet szenteltünk a feldolgozás, és az azzal kapcsolatos eltérő nézetek ismertetésének. Így a pályaműnek – nyilvánvaló kötelmi jogi vonala mellett – van egy meghatározó dologi jogi vetülete is. Mi képezte a prokuliánusok és a szabiniánusok vitájának magját? Megszerezte-e a vállalkozó az alapanyag átadásával annak tulajdonjogát? Kit illetett meg a *nova species* feletti tulajdonjog? Milyen jogi megfontolások állnak a két iskola álláspontja mögött? Milyen megoldást kínál a problémára a *media sententia*?

A vizsgálat tárgyává tett szerződéstípusnál az általánostól eltérő felelősségi és veszélyviselési szabályokat találunk a forrásokban. Ezek speciálisan a luxuscikket előállító mesterek (*diatretarius*, *gemmarius*, *aurifex*) vállalkozási szerződéseiben fordultak elő, úgyhogy szükségesnek tartjuk röviden bemutatni a termékek előállításának technikai hátterét, mely indokoltá tette a különleges szabályozást. Kizárhatták-e ezek a kézművesek az *imperitiáért* való felelősségüket? Milyen összefüggés van a mesterek keresettsége, a tőlük megkövetelt szakképzettség foka és a szerződési feltételek alakítása között? Hogyan alakult a díjveszély viselése a speciális szabályozás mellett? Felfedezhető-e valamilyen kapcsolat a veszélyviselési szabályok és aközött, hogy a luxuscikket általában vállalkozási szerződés és nem adásvétel keretében állították elő?

A dolgozat utolsó fejezete a *specificatio*val járó *locatio conductio operis*t határolja el a hasonló szerződésektől, megvilágítva ezen keresztül, hogy milyen körülményekben rejlik a vizsgált jogügylet sajátossága. Részletesebben elemezzük, hogy milyen szempontok mentén határolható el az *emptio venditió*tól, mert a forrásokból az derül ki, hogy ez sok esetben komoly problémát okozott az ókori jogtudósoknak is. Melyek a közös vonások a két szerződés között? Melyek azok a jellemzők, amelyek lehetővé teszik az elhatárolást? Miben rejlik Cassius elméletének egyedisége? Ezt követően pedig megvizsgáljuk, hogy mi különböztette meg a vállalkozási szerződést a reálszolgáltatások cseréjétől.

I. fejezet

A locatio conductio operis gazdasági és társadalmi háttere

1. Az ókori római kézművesipar kialakulása, virágzása és hanyatlása

A kedvező földrajzi adottságoknak köszönhetően az ókori Róma és vele együtt szinte egész Itália gazdasága a mezőgazdaságon alapult. A városok kialakulása – amely az etruszk királyok korszakára tehető – vetette el a kézművesség első csíráit.⁷ Numa Pompilius Róma gazdasági és kulturális fejlesztése érdekében kilenc *collegiumot* hozott létre, amelyek az azonos foglalkozást űző kézműveseket tömörítették egy egységes szervezetbe. Az ősi mesterségek már a királyság korában kialakultak, és a naturálgazdálkodást folytató parasztok mellett megjelentek a piacra termelő városi kézművesek is – bár a számuk még csak kis személycsoportra korlátozódott –, termékeikkel elsősorban a patríciusok igényeit kielégítve.⁸

Róma gazdaságtörténetében jelentős változást hoztak az itáliai és a pun háborúk. A tönkrement kisbirtokos parasztság egy része vidéken maradt, hogy napszámosként keresse meg jövedelmét, vagy földet béreljen a gazdagoktól, másik részük pedig beköltözött a városba. A Rómába özönlők közül sokan kitanultak valamilyen mesterséget, ezzel jelentősen növelve a kézművesek számát. Megindult a kézműipar specializációja, ami azt jelentette, hogy a mesterek a korábbi nagyobb tevékenységi körüknek csak egy részére koncentráltak, és azt fejlesztették intenzíven.⁹ A gazdasági expanzió következtében az i. e. II. században felélénkült a kereskedelem és az ipar.¹⁰

A fenti ténymegállapítások jól tükrözik, mekkora szükséglet mutatkozott egy olyan új jogintézmény kialakítására, mely lehetővé teszi földek, lakóhelyek bérletét, illetve munkaerejük hasznosítását a tönkrement kisbirtokosok számára, valamint meghatározott gazdasági eredmény elérését a megrendelők kívánsága szerint. A II. századra – a *communis*

⁷ H. v. PETRIKOVITS: Die Spezialisierung des römischen Handwerks, in: H. JANKUHN – W. JANSSEN – R. SCHMIDT-WIEGAND – H. TIEFENBACH (hrsg.) *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I* (Göttingen 1981), 66. o.

⁸ ALFÖLDY G.: *Római társadalomtörténet* (Budapest 2002²), 41. o.

⁹ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 64. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: A vállalkozási szerződések gazdaság- és technikátörténeti háttere az ókori Rómában, in: KAPOSZ Z. – LENDVAI T. – OROSZI S. (szerk.) *A tudomány és az oktatás vonzásában* (Pécs 2012), 360. o.

¹⁰ ALFÖLDY G., id. mű, 41. o.

opinio szerint – már kialakult *locatio conductio*¹¹ rendszerébe mindhárom cél praktikusán beilleszthető volt.

Mivel a dolgozat témája a vállalkozási szerződés, ezen belül is a *specificatio* útján létrejövő *opusok*, ezért a továbbiakban az ilyen jellegű tevékenységet folytató kézművesek földrajzi központjait és munkakörülményeit mutatjuk be. Még tovább szűkítjük a kört azáltal, hogy ezek közül is inkább azokra helyezzük a hangsúlyt, amelyek luxustermékeket (ékszert, *diatretust*, pecsénymót, stb.) állítottak elő tehető megrendelőiknek, ugyanis a további fejezetek az ő tevékenységükkel foglalkoznak részletesebben.

A kézművesipar virágkorában egyfajta geográfiai munkamegosztás alakult ki az *Imperium Romanumban*. A központok részben a nyersanyagok lelőhelyeihez igazodtak, részben a helyi mesterek különlegesen nagy szakértelmének köszönhetően kiemelkedő szerepüket. Kezdetben Róma és Campania foglalta el a legjelentősebb szerepet Itália kézművesiparában, a pun háborúk után azonban ez a kép megváltozott. Muranóban és Aquileiában fejlett volt az üveg- és kristálygyártás, Arezzo pedig luxusigényeket is kielégítő kerámiaiparáról vált híressé.¹² Az ékszerészekhez (*aurifices*) az aranyat az Alpokból, az ezüstöt pedig Temesóból szállították. A provinciák megszervezése után ezek a nyersanyagok elsősorban Sardiniából, Hispaniából és Macedoniából származtak. Az i. sz. I. század közepére Itália elvesztette a kézműiparban betöltött vezető szerepét a provinciákkal szemben, és a decentralizáció az évszázadok során egyre erősödött. Például az üvegcsiszoló ipar központja az i. sz. III-IV. századra egyértelműen a Rajna vidéke lett.¹³

Az azonos fajtájú termékeket gyártó kézművesek műhelyei általában egyazon utcában vagy egy szorosan körülhatárolt városi körzetben (*vicus*) álltak egymás mellett.¹⁴ A konkurenciaharc vezetett el a fentebb már említett specializációhoz, mivel célszerűbb volt egy-egy meghatározott termék tekintetében a szakismeretet fejleszteni, annak az árunak a minőségét tökéletesíteni, mint az egész tevékenységi kör színvonalát javítani vagy még több terméket előállítani.¹⁵ Akik nem engedhettek meg maguknak egy saját üzletet, azok a császári udvarban, a légiók mellett (*immunes*) vagy az i. e. I. században kialakult nagyüzemekben

¹¹ A *locatio conductio*hoz ld. Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien-München 1956), 240 o.; N. PALAZZOLO: *Saggi in materia di locazione* (Catania 1995), 164 o.; R. FIORI: *La definizione della 'locatio conductio'* (Napoli 1999), 410 o.

¹² PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 32. o.

¹³ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 33. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: A vállalkozási szerződések gazdaságtörténeti háttere, 358. o.

¹⁴ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 70. o. Erre utalnak az európai városok utcanevei is, amelyek közül sok még ma is különböző mesterségek nevét viseli magán.

¹⁵ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 71. o.; J. EBERT (Mítverf.): *Die Arbeitswelt der Antike* (Wien-Köln-Graz 1984), 126. o.

helyezkedtek el.¹⁶ A mesterek munkáját új eljárások (például az üvegfúvás és az üveg mesterséges színezése) és eszközök (például csavar, fűrő) feltalálása segítette, azonban ezek száma az ókorban még elenyésző volt.¹⁷

A virágkor bemutatása után említést kell tennünk a kézművesipar hanyatlásáról is. Az i. sz. III. század közepétől súlyos gazdasági válság alakult ki a birodalomban.¹⁸ A barbár törzsek támadásai és a mezőgazdaságban jelentkező munkaerőhiány következményeként az árak az egekbe szöktek, a pénz gyorsan inflálódott. Ez a kézműveseket a létbizonytalanság szélére sodorta, egyes mesterségek egyszerűen eltűntek.¹⁹ A városok elnéptelenedtek, a kézművesipar vidékre tevődött át, a termelés azonban már nem érte el korábbi színvonalát.²⁰ A birodalom nyugati fele visszasüllyedt a naturálgazdálkodás szintjére, a keleti városokban azonban – például Antiochiában – még a IV-V. században is virágzott a kézművesség.²¹

2. A kézműves réteg társadalmi összetétele és megítélése

A korai római társadalomban a túlnyomórészt földművelésen alapuló arisztokratikus társadalmi berendezkedésnek megfelelően a fizikai munkát végző kézműveseket lebecsülték.²² Ez a vélemény a hódítások következtében sokat változott, ahogy növekedett a kézműves termékeket előállító vállalkozók száma, és gazdaságilag kezdtek megerősödni, de ez a tény nem tudta teljesen eltörölni az évszázadokon át a rómaiakban rejtőző előítéletet.²³ Az mindenesetre megállapítható, hogy a saját eszközeivel dolgozó *conductor operis* nagyobb megbecsülésben részesült, mint a szintén fizikai munkát végző bér munkás.²⁴

A kézművesek között voltak rabszolgák, felszabadítottak és szabadok is, de összességében megállapítható, hogy az alsóbb néprétegekhez tartoztak.²⁵ A rabszolgákat a császári udvarban és a nagyüzemekben foglalkoztatták, a felszabadított és a szabad személyek

¹⁶ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 74. o.

¹⁷ Az ókori Róma technikai találmányait ld. J. G. LANDELS: *Die Technik in der antiken Welt* (München 1979), 276 o.

¹⁸ F. DE MARTINO: *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom* (München 1991²), 391-419. o.; HAMZA G.: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* 9 (1995), 412-417. o.

¹⁹ K. VISKY: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Budapest-Bonn 1983), 11-23. o.

²⁰ ALFÖLDY G., id. mű, 176. o.

²¹ A III. század válságához a legújabb irodalomból ld. F. CARLÀ – A. MARCONE: *Economia e finanza a Roma* (Bologna 2011), 133-139. o.

²² H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 78. o.; MOLNÁR I., id. mű, 52. o.; ALFÖLDY G., id. mű, 24. o.

²³ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 35. o. „A hagyomány szerint Romulus megtiltotta a rómaiaknak az iparral való foglalkozást, s ez a felfogás Caton és Ciceron keresztül a köztársasági kor végéig tartottam magát.”

²⁴ MOLNÁR I., id. mű, 17. o.

²⁵ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 78. o.; ALFÖLDY G., id. mű, 59. o.

gyakran saját műhellyel rendelkeztek.²⁶ Ez utóbbi csoporthoz tartoznak a luxuscikkeket előállító kézművesek is. Egy *diatretus* kicsiszolása vagy egy mives ékszer elkészítése rendkívüli szakértelmet, jártasságot és művészi érzéket követelt meg készítőjétől, amivel csak kevés mester rendelkezett.²⁷ A termékeik iránt viszont hatalmas volt a kereslet a gazdag rómaiak körében, mivel ezekkel a tárgyakkal tudták kifejezni a külvilág felé vagyonuk nagyságát.²⁸

Vagyis az ilyen tárgyakat előállító kézművesek nagy megbecsülésnek örvendtek, munkájukat elismerték, és jól megfizették. Sokan közülük Rómában, a *Sacra vián* rendelkeztek üzlettel, ez is mutatja tehetőségüket.²⁹ A speciális felelősségi és veszélyviselési szabályok is – amelyek ezekben a szakmákban kialakultak – azt bizonyítják, hogy komoly tekintéllyel rendelkeztek, aminél fogva rá tudták kényszeríteni a megrendelőket a nekik kedvező szerződési feltételek elfogadására.³⁰ Megállapíthatjuk, hogy a kézműves rétegen belül mindenképp egy magasabb – ha nem a legmagasabb – helyet foglalták el. Ezzel ők maguk is tisztában voltak, és büszkeséggel töltötte el őket a társadalomban betöltött szerepük. Öntudatosságukat sírfelirataik is bizonyítják: gyakran tüntették fel rajta mesterségüket, és többször még azt is hozzáfűzték, milyen nagy elismertségnek örvendtek a szakmájukban.³¹

²⁶ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 72. és 74. o.

²⁷ E. BERNEKER: Die Vertragsklauseln über das Risiko und die Schadenersatzverpflichtung beim Werkvertrag im römischen Recht, in: *Eranion Maridakis* (Athen 1963), 126. o.

²⁸ J. EBERT, id. mű, 125. o.

²⁹ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 71. o.; ALFÖLDY G., id. mű, 134. o.

³⁰ A szerződési feltételek és a gazdasági keresettség összefüggéseit lásd bővebben a III. fejezetben.

³¹ H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 79. o.

II. fejezet

A specificatio a szabiniánus-prokuliánus vita tükrében

1. A specificatio fogalma

A feldolgozás³² egy alapanyagként szolgáló dolog (*materia*) átalakítása gazdaságilag más dologgá (*nova species*), melynek eredményeképpen az alapanyag elveszíti egyediségét és identitását, hogy egy új dolog nyerjen belőle meghatározottságot.³³

A *specificatiót* a prokuliánusok eredeti tulajdonszerzési módnak tekintették, mivel a feldolgozás során egy teljesen új dolog jön létre, melynek értelemszerűen nem lehetett korábbi tulajdonosa (*res nullius*), ezért a feldolgozó szerzi meg a tulajdonjogát, mint első okkupáló. Ezzel szemben a szabiniánusok abból indultak ki, hogy a tulajdon lényege egy dolog állagának, anyagi szubsztanciájának hozzárendelése egy jogalany vagyónához. Ezért a dolog külső alakjának és ezzel járó hasznosíthatóságának még oly jelentős megváltoztatását sem tekintették elégséges indoknak a tulajdonváltás előidézéséhez.³⁴

A feldolgozáson belül alapvetően két esetkör képzelhető el: a kézműves a saját alapanyagát munkálja meg, vagy más által szolgáltatott anyagból dolgozik.³⁵ Az előbbi eset kevesebb problémát vet fel, mivel itt a *materia* és a *nova species* tulajdonosa ugyanazon személy. A dolgozat szempontjából inkább az utóbbi esetkör a jelentősebb, amikor *locatio conductio operis* keretében a vállalkozó (*conductor operis*) a megrendelő (*locator operis*)

³² A *specificatio*hoz ld. P. SOKOLOWSKI: Die Lehre von der Specification, ZSS 17 (1896), 252-311 o.; B. KÜBLER: Rechtsschulen, RE II 1 (1914) c. 386; F. WIEACKER: Spezifikation. Schulprobleme und Sachprobleme, in: H. DÖLLE (hrsg.) *Festschrift für Ernst Rabel II* (Tübingen 1954), 263-292. o.; Th. MAYER-MALY: Spezifikation: Leitfälle, Begriffsbildung, Rechtsinstitut, ZSS 33 (1956), 120-154 o.; P. STEIN: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate, CLJ 31 (1972), 18. o.; J. PLESCIA: The Case of Specification in Roman Law, IURA 24 (1973) 214-221. o.; D. LIEBS: Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, ANRW II 15 (1976) 249-250. o.; G. THIELMANN: Zum Eigentumserwerb durch Verarbeitung im römischen Recht, in: M. HARDER – G. THIELMANN (hrsg.) *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 80. Geburtstag* (Berlin 1980), 187-232. o.; O. BEHREND: Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der römischen Jurisprudenz, ZSS 112 (1995), 195-238. o.; B. C. STOOP: Non solet locatio dominium mutare. Some Remarks on specificatio in Classical Roman Law, TR 66 (1998), 3-24. o.; M. J. SCHERMAIER: An eadem res sit, quaeritur. Änderungen der Sachidentität als Problem des römischen Rechts, in: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca VII* (Napoli 2001), 280-326. o.; A. PLISECKA: Accessio and specificatio reconsidered, TR 74 (2006), 45-60. o.; C. KRAFT: Bona fides als Voraussetzung für den Eigentumserwerb durch specificatio, TR 75 (2006), 289-318. o.

³³ BENEDEK F., id. mű, 50. és köv. o. A *specificatio* tényállási elemei a következők: a) tárgya csak ingó dolog lehet, b) a feldolgozónak új dolgot kell létrehoznia (*nova species*), c) az új dolognak emberi munka eredményeként kell létrejönnie, d) a feldolgozó jóhiszeműsége.

³⁴ M. KASER: *Das römische Privatrecht I* (München 1971²), 431. o.; MOLNÁR I. – JAKAB É., id. mű, 210. o.; FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei* (Budapest 2011¹⁶), 342. o.; BESSENÝÓ A.: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest-Pécs 2010⁴), 254. o.

³⁵ M. KASER, id. mű, 431. o.; FÖLDI A. – HAMZA G., id. mű, 342. o. Az említett szerzők csak a más tulajdonában álló ingó dolog átalakítását tekintik feldolgozásnak.

képviselőjeként dolgozza fel a megrendelő alapanyagát, így az elkészült termék a *locator operis* mint feldolgozó tulajdonába kerül (*specificatio alieno nomine*).³⁶ Ebben a körben már inkább luxuscikkek megrendelésre történő előállításáról beszélhetünk a szakmájukban jártas mesteremberek által.

Megszerzi-e az átadással a kézműves az alapanyag tulajdonjogát? Ki lesz a *nova species* tulajdonosa? Ezek a központi kérdései a szabiniánusok és a prokuliánusok vitájának, melyeket a következőkben szeretnénk megválaszolni.

2. Az alapanyag feletti tulajdonjog

Pomponius D. 34, 2, 34 pr. (*libro nono ad Quintum Mucium*)

Scribit Quintus Mucius: si aurum suum omne pater familias uxori suae legasset, id aurum, quod aurifici faciundum dedisset aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non debetur. Pomponius: hoc ex parte verum est, ex parte falsum. Nam de eo, quod debetur, sine dubio: ut puta si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum, quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad uxorem, cum illius factum adhuc non sit: id enim, quod suum esset, non quod in actione haberet, legavit. In aurifice falsum est, si aurum dederit ita, ut ex eo auro aliquid sibi faceret: nam tunc, licet apud aurificem sit aurum, dominium tamen non mutavit, manet tamen eius qui dedit et tantum videtur mercedem praestaturus pro opera aurifici: per quod eo perducimur, ut nihilo minus uxori debeatur. Quod si aurum dedit aurifici, ut non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio, tunc, quatenus dominium transit eius auri ad aurificem (quippe quasi permutationem fecisse videatur), et hoc aurum non transibit ad uxorem.

Quintus Mucius azt mondja, ha egy férj minden aranyát a feleségére hagyta, akkor nem képezi a hagyaték részét sem az az arany, amelyet átadtak egy aranyművesnek feldolgozás végett, sem az, amelyet az aranyműves a férjnek köteles volt visszaadni, de azt még nem mérték le. Pomponius szerint ez a következtetés részben igaz, részben helytelen. Kétségtelenül nem tartozik a hagyatékhoz az az arany, amellyel valaki például *stipulatio* alapján tartozott az örökhagyónak. Az még mindig a kötelezett tulajdonában áll, a feleséget csak kötelmi követelés illeti meg erre az aranyra nézve. Az az arany viszont, amelyet a megmunkálás kötelezettségével adtak át az aranyművesnek, az örökhagyó tulajdonában marad azon idő alatt is, amíg az *aurifex* birtokában van, aki munkájáért majd megfelelő

³⁶ O. BEHREND: Die Rechtsformen des römischen Handwerks, in: H. JANKUHN – W. JANSSEN – R. SCHMIDT-WIEGAND – H. TIEFENBACH (hrsg.) *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I* (Göttingen 1981) 194. o.; BENEDEK F., id. mű, 51. o.; JUSZTINGER J.: Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj? *JT* 9 (Pécs 2008), 238. o., BESSENYŐ A., id. mű, 254. o.

díjazást fog kapni. Ezt az aranyat tehát megörökli az özvegy. Ezzel szemben, ha az aranyat nem azzal a feltétellel adták át, hogy ugyanabból az anyagból készítsen valamit, hanem másikból, akkor ennek a tulajdona átszáll az aranyművesre, mert ebben az esetben egy cseréről van szó. Ez az arany tehát nem illeti meg az özvegyet.

A tényállásból az derül ki, hogy a feldolgozás céljából átadott arany Q. Mucius szerint ugyanolyan jogi helyzetben van, mint az az arany, amellyel az aranyműves az örökhagyónak más jogcímen, például (mint ahogy azt Pomponius maga is említi) *ex stipulatu* tartozik. A két eset közötti párhuzamvonás arra enged következtetni, hogy a *specificatio* miatt átadott arany átmegy a kézműves tulajdonába.³⁷ Pomponius szerint, ha az aranyat egyedileg megjelölve adták át azért, hogy az aranyműves azon meghatározott *facere*-szolgáltatást végezzen – például beolvasztással készítsen az átadott láncból gyűrűt –, akkor ebben az esetben nem történik tulajdonváltás (*dominium...non mutavit*). Ellenben ha az arany úgy lett átadva, hogy az a meghatározott kézműves termék, amelynek az elkészítését az *aurifex* vállalta, nem szükségszerűen *ex eo auro*, hanem *ex alio* készül, akkor az alapanyag tulajdonjoga átszáll az aranyművesre.³⁸ Az első eset jogügyleti háttere egy *locatio conductio operis* lehetett, és itt Q. Mucius véleményével szemben Pomponius álláspontja szerint nem történik tulajdonváltás. A második eset atipikus ügyletként definiálható, melynek során kettős és kölcsönös tulajdonátruházásra került sor: először a megbízó részéről, aki átadta a jelöletlen *aurumot* a kézművesnek, másodszor pedig az *aurifex* részéről, aki a saját aranyát adta át a megbízónak megmunkált állapotban.³⁹ Hasonló distinkciót tesz Alfenus a D. 19, 2, 31-ben a *res locata* vonatkozásában: ömlesztve szállított árunál a tulajdonjog átszáll a fuvarozóra, a csomagtérbe elkülönítve bepakolt áru viszont mindvégig a megrendelő tulajdonában marad.⁴⁰

A jogtudósi véleményekből leszűrhető, hogy az alapanyag tulajdonjoga annak függvényében szállt át a kézművesre vagy maradt a megrendelőnél, hogy az átadott dolgot egyedileg határozták-e meg vagy általánosságban. Ha a megrendelő úgy adta át az alapanyagot, hogy a mester ebből készítsen meghatározott terméket, akkor az alapanyag tulajdonjogát nem szerezte meg a feldolgozó, ha viszont oly módon, hogy az átadott dologgal azonos fajtájú és mennyiségű nyersanyagból készítse el a terméket, akkor az átadással a tulajdonjog is átszállt.

³⁷ J. A. C. THOMAS: Non solet locatio dominium mutare, in: *Mélanges Philippe Meylan I* (Lausanne 1963), 347. o.; J. A. C. THOMAS: Emptio venditio locatio conductio und specificatio, *ZSS* 81 (1964), 118. o.

³⁸ S. LONGO: La „conventio cum aurifice” di Gai. 3. 147, *INDEX* 38 (2010), 309. o.

³⁹ S. LONGO, id. mű, 310. és köv. o.

⁴⁰ J. A. C. THOMAS: Non solet, 348. o.; J. A. C. THOMAS: Locatio conductio, 119. o.

Az idézett forrásokból az is kitűnik, hogy míg a köztársaság korában a *locator* által szállított *materia* tulajdonjoga átszáll a *conductorra*, addig a klasszikus jog korszakában már nem ez az uralkodó felfogás, hanem a „*non solet locatio dominium mutare*” elve.⁴¹

A prokuliánusok a feldolgozót tekintették a *nova species* tulajdonosának, ebből következik, hogy az ő felfogásukban nem volt különösebben nagy jelentősége annak, ki az alapanyag tulajdonosa. Ez a körülmény inkább a szabiniánus jogtudósoknál játszott fontos szerepet, mint ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

3. *A nova species feletti tulajdonjog*

Gai. 2, 79

In aliis quoque speciebus naturalis ratio requiritur: proinde si ex uvis aut olivis aut spicis meis vinum aut oleum aut frumentum feceris, quaeritur, utrum meum sit id vinum aut oleum aut frumentum an tuum. Item si ex auro aut argento meo vas aliquod feceris vel ex tabulis meis navem aut armarium aut subsellium fabricaveris, item si ex lana mea vestimentum feceris vel si ex vino et melle meo mulsum feceris sive ex medicamentis meis emplastrum vel collyrium feceris, quaeritur, utrum tuum sit id, quod ex meo effeceris, an meum. Quidam materiam et substantiam spectandam esse putant, id est ut cuius materia sit, illius et res, quae facta sit, videatur esse, idque maxime placuit Sabino et Cassio. Alii vero eius rem esse putant, qui fecerit, idque maxime diversae scholae auctoribus visum est: sed eum quoque, cuius materia et substantia fuerit, furti adversus eum, qui subriperit, habere actionem; nec minus adversus eundem conditionem ei competere, quia extinctae res, licet vindicari non possint, condici tamen furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt.

Ha valaki más szőlőjéből bort, olajbogyójából olajat, kalászából terményt, aranyából vagy ezüstjéből valamilyen edényt, deszkáiból hajót, széket vagy szekrényt, gyapjújából ruhát, borából és mézéből *mulsumot*, gyógynövényeiből flastromot vagy kenőcsöt készített, felmerül a kérdés, hogy ez kit illet meg. Egyesek úgy vélik (például Sabinus és Cassius), hogy az anyagot és az állagot kell figyelembe venni, azaz akié az anyag, azé az abból készült dolog is. Mások viszont úgy tartják, hogy az új dolog azt illeti, aki készítette. Ezt a nézőpontot képviselte az ellentétes iskola. Azonban azt is, akié az anyag volt, megilleti a tolvaj elleni kereset. Nem kevésbé megilleti őt a tolvaj ellen az *actio furti*, mivel megszűnván a dolog, azt

⁴¹ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 77. o.; J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 356. és köv. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 131. és 133. o.

már vindikálni nem lehet, mégis a tolvajoktól és bármilyen más birtokostól *condictio*val lehet megtérítést követelni.

Gaius itt gyakorlati példákon keresztül mutatja be, mit is jelent a *specificatio*, majd utal a szabinianus és a prokuliánus iskola eltérő véleményére a *nova species* feletti tulajdonjog tekintetében. Ezután a visszakövetelést, illetve megtérítést biztosító jogeszközök számbavétele következik. *Locatio conductio operis* esetében a *specificatio* a megrendelő beleegyezésével, pontosabban az ő kérésére történt, tehát a *locator* alapanyagának engedély nélküli felhasználása szóba sem jöhetett. Az viszont előfordulhatott, hogy a megrendelő jóhiszeműen nem a saját tulajdonában álló alapanyagból dolgoztatott, mert tévedésben volt az átruházás jogcímét illetően (például ajándékozásra gondolt, de valójában haszonkölcsön-szerződés jött létre a felek között), vagy nem tulajdonostól szerzett. Ebben az esetben a *materia* tulajdonosa – mindkét jogtudósi iskola szerint – *condictio*val követelheti a *locatortól*, mint kvázi-feldolgozótól az alapanyag értékének megtérítését. Ha azonban a *locator operis* rosszhiszemű volt, akkor az új dolog is követelhető tőle, sőt lopás esetén még *actio furti* is indítható vele szemben.⁴²

Fontosnak tartjuk kiemelni ennek a forráshelynek a kapcsán, hogy abban egyetértett a két iskola: az alapanyag megszűnik létezni korábbi formájában a feldolgozás során, és helyébe egy új dolog lép. Az iskolavita tehát annak a kérdésnek az eldöntése körül alakult ki, hogy a *nova species* tulajdonjoga kit illet meg.⁴³

Gaius D. 41, 7, 7 (*libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum*)

Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerva et Proculus putant hunc dominum esse qui fecerit, quia quod factum est, antea nullius fuerat. Sabinus et Cassius magis naturalem rationem efficere putant, ut qui materiae dominus fuerit, idem eius quoque, quod ex eadem materia factum sit, dominus esset, quia sine materia nulla species effici possit: veluti si ex auro vel argento vel aere vas aliquod fecero, vel ex tabulis tuis navem aut armarium aut subsellia fecero, vel ex lana tua vestimentum, vel ex vino et melle tuo mulsum, vel ex medicamentis tuis emplastrum aut collyrium, vel ex uvis aut olivis aut spicis tuis vinum vel oleum vel frumentum. Est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reverti possit, verius esse, quod et Sabinus et Cassius senserunt, si non possit reverti, verius esse, quod Nervae et Proculo placuit. Ut ecce vas conflatum ad rudem massam auri vel argenti vel aeris reverti potest, vinum vero vel oleum vel frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest: ac ne mulsum

⁴² BENEDEK F., id. mű, 52. o.

⁴³ J. A. C. THOMAS: Non solet, 352. o.; J. A. C. THOMAS: Locatio conductio, 125. o.

quidem ad mel et vinum vel emplastrum aut collyria ad medicamenta reverti possunt. Videntur tamen mihi recte quidam dixisse non debere dubitari, quin alienis spicis excussum frumentum eius sit, cuius et spicae fuerunt: cum enim grana, quae spicis continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, non novam speciem facit, sed eam quae est detegit.

Ha valaki más anyagából készített saját magának valamit, Nerva és Proculus úgy gondolja, hogy a feldolgozó szerzi meg ennek az új dolognak a tulajdonjogát, mert ami most elkészült, az előtte nem tartozott senkihez. Sabinus és Cassius ezzel szemben úgy gondolja, hogy a *naturalis ratio* azt követeli meg, a feldolgozott anyag tulajdonosa legyen az új dolog tulajdonosa is, mert semmi sem készülhetett volna el a már létező *materia* nélkül. A *media sententia* szerint, ha a dolog visszaalakítható az alapanyaggá, akkor helyesebb Sabinus és Cassius nézetét követni. Ha nem, akkor pedig Nerva és Proculus álláspontja a mérvadó. Például a kész vázát be lehet olvasztani, és újra arany-, ezüst- vagy bronzmassza lesz belőle. Nem lehet azonban például a bort visszaalakítani szőlővé, az olajat olívbogyóvá.

Mialatt Gaius az *Institutió*iban egyedi és konkrét eseteken keresztül mutatja be a *specificatio* lényegét, addig a *Res Cottidiana*ban egy absztrakt definíciót ad: *cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit*. Ezután ismerteti a prokuliánusok nézőpontját, akik a feldolgozót részesítik előnyben az anyagtulajdonossal szemben. Egy új dolog megalkotásánál az alapanyag oly módon kerül felhasználásra, hogy korábbi formájában már nem létezik többé a fizikai világban. A prokuliánusok ezért a létrehozott dolgot egy új és autonóm *res*nek tartják, melynek korábban nem volt tulajdonosa (*res nullius*), és amelynek a tulajdonjogát *occupatio* útján a feldolgozó szerzi meg. A szabiniánus iskola az alapanyagot az új dolog előfeltételének tartotta, ami nélkül az el sem készülhetett volna, és ennek tulajdonították a nagyobb jelentőséget a megmunkálással szemben. Mivel az anyag még jelenleg is ott van a dologban, a *materia* tulajdonosát illeti a *nova species*. A forráshely ugyanazokkal a kazuisztikus példákkal végződik, mint amiket Gaius az *Institutió*kban is említ.⁴⁴

Mindkét iskola érvelésében utal a *naturalis ratió*ra: a szabiniánusok explicit, a prokuliánusok implicit módon. Amikor utóbbiak a létrehozott dolgot *res nullius*nak tekintik, melynek a feldolgozó, mint első birtokba vevő *occupatio* útján megszerzi a tulajdonjogát, akkor közvetve ők is a *naturalis ratió*t használják érveik igazolására. Az *occupatio* főszabálya

⁴⁴ T. G. LEESSEN: *Gaius meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*. (Leiden 2010), 74. és köv. o.

ugyanis a következőképpen van megfogalmazva a *Digestában*: „*Quod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur.*”⁴⁵ Ebből következően, ha a *naturalis ratio* az *occupatio* alapjául szolgál, akkor közvetett módon a prokuliánusoknak a *specificatióról* vallott nézetét is igazolja. Vagyis mindkét iskola a természetes ésszerűséggel támasztja alá – egymással szemben álló – véleményét a *nova species* feletti tulajdonjog tekintetében.⁴⁶

Ez azt jelzi, hogy a két irányzat azonos alapokról indul ki. Az eltérés abból adódik, hogy mindegyik más körülményt tart meghatározónak a *nova species* szempontjából. A prokuliánusok a fizikai megmunkálásnak, az átalakításnak, az anyag új formába öntésének tulajdonítanak nagyobb jelentőséget, vagyis ők a feldolgozás folyamatában az emberi faktorra helyezik a hangsúlyt. Ezzel szemben a szabiniánus nézetben az alapanyag az átalakítás elengedhetetlen előfeltételeként a meghatározóbb.

A prokuliánus és szabiniánus iskola közötti nézetbeli különbségeket a későbbi jogtudomány filozófiai alapokra próbálta helyezni.⁴⁷ Eszerint a prokuliánusokat a peripatetikus iskola, a szabiniánusokat pedig a sztoikusok befolyásolták. A peripatetikusok – Arisztotelész követőiként – úgy gondolták, hogy minden dolog lényegét az anyag és a forma kettőse adja, de utóbbi sokkal meghatározóbb, mint az anyag. A *nova species* abszorbeálja a *materiát*, ezért döntöttek úgy a prokuliánusok, hogy az új dolog tulajdonjoga a készítőt illeti. A sztoikusok ezzel szemben az anyagot tekintették állandónak, fizikailag meghatározónak. Szerintük a feldolgozás csak a dolog külső megjelenésén változtat, de nem befolyásolja annak lényegét, az anyag továbbra is létezik az új dologban, ezért a szabiniánusok az alapanyag tulajdonosának juttatták a *nova species* tulajdonjogát.⁴⁸

A *media sententia* kompromisszumot teremtett a két iskola nézete között, amikor a visszaalakíthatóság szempontjából közelítette meg a tulajdonjog rendezésének kérdését. Ha a *nova species* visszaalakítható a feldolgozás előtti állapotába, akkor a közvetítő nézet a szabiniánusok álláspontját teszi magáévá. Ha viszont nem alakítható vissza, akkor a prokuliánusok véleményét helyesebb követni, és a feldolgozónak kell juttatni a végtermék tulajdonjogát.⁴⁹

⁴⁵ Ami nem tartozik senkihez, azt a *naturalis ratio* az első foglalomnak juttatja.

⁴⁶ T. G. LEESEN, id. mű, 75. és köv. o.

⁴⁷ P. SOKOLOWSKI, id. mű, 252-311.o. Sokolowski volt az első támogatója a filozófiai értelmezésnek.

⁴⁸ T. G. LEESEN, id. mű, 79. és köv. o.

⁴⁹ T. G. LEESEN, id. mű, 76-79. o.

A justinianusi *Institutiók*ban (Inst. 2, 1, 25) is megemlítik az iskolavitát, és megerősítik a *media sententiát*, amelyet Justinianus azzal egészít ki, hogy ha a feldolgozó a *specificatio* során saját anyagot is felhasznált, akkor az új dolog tulajdonjoga mindenképpen őt illeti.⁵⁰

A közvetítő nézet azonban kritikával illelhető, mert nincs tekintettel az anyag és a munka közötti értékviszonyra. Így például egy silány márványszobor a kőfaragóé, ezzel szemben viszont egy művészi bronzszobor az anyag tulajdonosáé lesz.⁵¹

A fejezet első felében megjegyeztük, hogy a klasszikus jogban uralkodóvá vált a „*non solet locatio dominium mutare*” elve, amely azt jelenti, hogy a bérleti szerződéseknél – beleértve természetesen a műbérletet is – nem történhet tulajdonváltás. A szabiniánus álláspont tökéletesen megfelel ennek a szabálynak, mert az alapanyagot szolgáltató megrendelő lesz az abból készített új termék tulajdonosa is. A prokuliánusok viszont eredeti szerzőmódnak tekintették a *specificatiót*, és ennek összeegyeztetése a tulajdonváltás tilalmával már problémásabbnak tűnik. Ez is megoldható azonban a képviselő útján történő feldolgozás elfogadásával, amikor a vállalkozó a munkájával tulajdonképpen a megrendelő nevében specifikál, neki szerez tulajdont.

⁵⁰ BESSENYŐ A., id. mű, 255. o.

⁵¹ FÖLDI A.-HAMZA G., id. mű, 342. o.

III. fejezet

A szerződésspecifikus veszély a feldolgozással járó *locatio conductio operis*nél

1. A luxuscikkek előállításának technikai háttere

A római előkelők drága, különleges, művészi igényességgel kidolgozott kézműves termékekkel fejezték ki gazdagságukat, hatalmukat egymás és a társadalmi ranglétrán alattuk állók irányába. Ezek az ékszerek, drágakövek, csiszolt üvegedények egyfajta státuszsimbólumként funkcionáltak.⁵² Ezeket a luxuscikkeket nem lehetett egyszerűen megvásárolni a piacon, hanem meg kellett rendelni őket az erre specializálódott mesterembereknél.⁵³ Az előállításuk magas szintű szakismeretet, nagyfokú gyakorlottságot és hozzáértést igényelt. A forrásokban leggyakrabban szereplő mesteremberek: a *diatretarius*, az *aurifex* és a *gemmarius*,⁵⁴ ezért most az ő tevékenységüket mutatjuk be röviden, annak érdekében, hogy érzékeltesük ezeknek a megmunkálási eljárásoknak a hosszadalmas és kockázatos jellegét.

A *diatretarius* duplafalú üvegedényeket (*diatretus*) gyártott, melyeknek nemcsak a külső oldalán, hanem a két üvegréteg között is különböző művészi ábrázolásokat helyezett el. Ezek alapján megkülönböztethetünk figurális díszítésűeket és geometrikus ornamentikájúakat.⁵⁵ Miután lekerült az esztergapadról a munkadarab, a mester a finomabb munkálatokat szabad kézzel végezte el egy kezdetleges drill-fúró segítségével.⁵⁶ Elég volt egy pontatlan mozdulat vagy az üvegben rejtőző, szinte láthatatlan repedés, hogy az üvegcsiszoló több hónapos munkája a pillanat töredéke alatt semmivé legyen.⁵⁷

A drága- és féldrágaköveket a *gemmarius* munkálta meg, hogy azok alkalmasak legyenek az ékszerek, az üveg- és fémedények díszítésére, vagy a pecsétnyomóként való

⁵² A WACKE: Bruchschäden an Diatretglas und Gemme: Gefahrtragungsklausel im römischen Kunsthandwerk, in: R. RUEDIN (ed.) *Mélanges en l'honneur de C. A. Cannata* (Basel-Neuchâtel 1999), 92. o. A kölni *diatretus*on a következő felirat áll görögül: „Igyál, élj szépen, örökké!” Ennek ellenére Wacke pontosan a kölni üvegkehely kapcsán megjegyzi, hogy a talpatlan pohárból inni nem volt praktikus, ezen túlmenően az elkészíttetése nagyon költséges volt, tehát valószínűbbnek tartja, hogy az ilyen csiszolt üvegek pusztán díszpéldányokként szolgáltak.

⁵³ F. HORAK: Ästhetische Probleme bei den römischen Juristen, *IURA* 38 (1987) 155-165. o.

⁵⁴ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 195. o.

⁵⁵ A WACKE, id. mű, 92. o. Világszerte csak mintegy ötven *diatretus* vált ismertté, és ezek alapján különböztetnek a szakértők a fent nevezett két csoport között.

⁵⁶ E. BERNEKER, id. mű, 123. o.

⁵⁷ G. RISTOW: Das Kölner Diatretglas, in: *Rheinische Kleinkunstwerke* Heft 3 (Köln 1988) 12. o., A. WACKE, id. mű, 93. o. 1967-ben F. W. Schaefer a feltételezhető római kori technika alapján elkészítette a Daruváron 1790-ben talált lelet hiteles másolatát, amely bebizonyította, hogy egy 15 mm vastagságú, harang formájú üvegnek a teljes kicsiszolása a mester egy évi munkáját vette igénybe. Schaefer munkadíja több mint 30.000 DM lett volna.

használatra.⁵⁸ Fúróval (*trepan*) és fűrészsel (*terebra*) dolgozott, ezeket egy pedálkerék segítségével működtette, a munka során pedig olajjal átitatott gyémántport és csiszolókövet használt.⁵⁹ A megmunkált drágaköveket az *aurifices* illesztették be az ékszerekbe.⁶⁰ A vésnökök és az aranyművesek munkája kevesebb veszélyt rejtett magában és rövidebb idő alatt kivitelezhető volt, mint az üvegcsiszolóké,⁶¹ de szintén magas szintű szakismeretet, valamint művészi kreativitást követelt meg az alkotótól.

2. Veszélyviselési és felelősségi szabályok

Ulpianus D. 9, 2, 27, 29 (*libro 18 ad edictum*)

Si calicem diatretum faciendum dedisti, si quidem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur: si vero non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus: et ideo plerumque artifices convenire solent, cum eiusmodi materiae dantur, non periculo suo se facere, quae res ex locato tollit actionem et Aquiliae.

Ha egy kézművesnek átadtak egy üvegekelyhet, hogy abból csiszolt díszüveget (*diatretus*) készítsen, és ő azt figyelmetlenségből (*imperitia*) összetörte, akkor ezért a kárért *damnum iniuria* alapján fog felelni. Ha azonban nem ügyetlenségből fakadóan törte össze az üveget, hanem mert annak hibás repedései voltak, akkor mentesülhet a felelősség alól. Éppen ezért a kézművesek, ha ilyen anyagot adtak át nekik feldolgozás céljából, legtöbbször kikötötték a szerződésben, hogy a kért munkát nem a saját veszélyükre végzik el (*non periculo suo se facere*). Ez a megállapodás kizárja, hogy a megrendelő a vállalkozási szerződés (*ex locato*) vagy a *lex Aquiliae* alapján fellépjen a mester ellen.⁶²

A forráshely megfogalmazásából világosan kivehető, hogy itt egy vállalkozási szerződésről van szó: a megrendelő átad egy sima felületű kelyhet, amely valamilyen csiszolható anyagból – üvegből vagy féldrágakőből⁶³ – készült, hogy abból a *diatretarius* divatos luxuskelyhet állítson elő.⁶⁴

⁵⁸ A. WACKE, id. mű, 94. o.

⁵⁹ PÓKECZ KOVÁCS: *Locatio conductio operis*, 196. és köv. o.

⁶⁰ F. DE MARTINO, id. mű, 347. és köv. o.

⁶¹ A. WACKE, id. mű, 99. o.

⁶² Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 194-195. o., E. BERNEKER, id. mű, 124. o.; O. BEHREND: *Die Rechtsformen des römischen Handwerks*, 146. o.

⁶³ A. WACKE, id. mű, 96. o. Az alapanyag minősége a csiszolás szempontjából nagy jelentőséggel bírt, ugyanis egy természetben kifejlődött féldrágakőben – például hegyikristályban – nagyobb valószínűséggel voltak apró repedések, mint egy mesterségesen létrehozott, kifújt üvegben. Vagyis a nyersanyag milyensége szoros összefüggésben állt a feldolgozás kockázatosságával.

⁶⁴ A. WACKE, id. mű, 95. és köv. o., E. BERNEKER, id. mű, 124. o., C. H. MÜLLER: *Gefahrtragung bei der locatio conductio. Miete, Pacht, Dienst-und Werkvertrag im Kommentar römischer Juristen* (Paderborn-München-Wien-Zürich 2002), 105-107. o.

A csiszolt díszüveg elkészítése BERNEKER szerint feldolgozásnak minősül, mert egy *nova species* jön létre a megmunkálás eredményeként, ezzel szemben DÜLL és SCHARL a csiszolást csak az anyag feljavításának, felújításának tekinti.⁶⁵ BEHRENDTS „név-teóriája” alapján akkor beszélhetünk *specificatió*ról, ha az átalakítás olyan mértékű volt, hogy indokolt a létrehozott dolognak az alapanyag megnevezésétől különböző nevet adni, kifejezve ezzel egy új entitás létrejöttét. Ez alapján az üvegcsiszolás feldolgozásnak minősül, mert többé nem egyszerűen egy kehelyről, egy üvegedényről, hanem egy *diatretus*ról beszélünk.⁶⁶ SCHERMAIER is a feldolgozás mellett érvel: Ulpianus a „*faciendum*” kifejezést használja az üvegkehely vonatkozásában, vagyis a *diatretus* egy előállítandó, és nem egy kijavítandó dolog volt.⁶⁷

A D. 9, 2, 27, 29 egy kártérítési és egy veszélyviselési szabályt tartalmaz. Az előbbi azt mondja ki, hogy a megrendelő kártérítésre jogosult, ha az átadott kehely a vállalkozó *imperitiája* folytán elpattan. Nem derül ki a forráshelyből, hogy milyen felelősség alapján terheli a kézművest kártérítési kötelezettség (*culpa* vagy *custodia*), de ez ebben a megközelítésben nem is lényeges.⁶⁸ Mivel Ulpianust nem arról kérdezték, hogy mi történik akkor, ha az üveget ellopják vagy azt a mester elveszíti, így a *custodia* vizsgálatára nem került sor, csak az *imperitia* és a *vitium materiae* tekintetében nyilatkozott.⁶⁹

A veszélyviselési szabály a vétklenül bekövetkezett károk viselését osztja fel a felek között a következőképpen: ha az *imperitia* – vagyis a szakismeret és a jártasság hiánya – kizárt, és a kehely károsodása vagy megsemmisülése az átadott anyag hibájára (*vitium materiae*) vezethető vissza, a vállalkozó mentesülhet a felelősség alól.⁷⁰ Az elpattanás kockázatát ebben az esetben tehát az anyagtulajdonos (a megrendelő) viseli.⁷¹ A hangsúly a „mentesülhet” kifejezésen van, mert a *potest* szó használata arra enged következtetni, hogy ez a kockázatmegosztás nem feltétlenül így történik. A kézművesnek ugyanis szakszerűen ellenőriznie kellett a megrendelő által átadott anyagot, hogy az alkalmas-e a kért munka elvégzésére. Ha a mester ezt a vizsgálatot felróható módon elmulasztotta, akkor nem

⁶⁵ E. BERNEKER, id. mű, 125. o. „Dieses soll (das Arbeitsergebnis) eine Neuschöpfung und nicht etwa nur ein Ausbesserungswerk sein, wie Düll und Scharl annehmen.”

⁶⁶ O. BEHRENDTS: Die Spezifikationslehre, 210. és 218. o.

⁶⁷ M. J. SCHERMAIER: *Materia: Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen Römischen Recht* (Wien-Köln-Weimar 1992) 235. o.

⁶⁸ Ulp. D. 19, 2, 9, 5: *Celsus etiam imperitiam culpa adnumerandam...* Celsus az *imperitiát* a kézműves *culpájaként* értékeli.

⁶⁹ MOLNÁR I.: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselése a római jogban* [AUSz 21/2] (Szeged 1974), 16. o.; I. MOLNÁR: Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats ANRW II 14 (1982), 602. o.

⁷⁰ E. BERNEKER, id. mű, 125. o.

⁷¹ I. MOLNÁR: Verantwortung und Gefahrtragung, 602. o.; A. WACKE, id. mű, 98. o. „Ein *vitium materiae* fällt in die Sphäre des Bestellers.”

menthette ki magát az anyaghibára való hivatkozással.⁷² Ha viszont elvégezte, akkor sem volt kizárt, hogy az üvegben rejtőznek olyan repedések, amelyeket még a legnagyobb gondosság mellett sem vehetett észre, és ezek akár romba is dönthették a mester több hónapos munkáját. Ezért az üvegcsiszolók, akiknek a munkájuk rendkívül aprólékos és ebből kifolyólag hosszadalmas volt, valamint az üveg törékenységből fakadóan nagy kockázattal járt, a megrendelők megbízását azzal a feltétellel fogadták el, hogy a kért terméket nem a saját veszélyükre (*non periculo suo se facere*) állítják elő. Mire is vonatkozott pontosan ez a szerződési klauzula?

A vállalkozót terhelte vitás esetben az *imperitia* hiányának bizonyítása, ezt viszont kevés esetben tudta kétséget kizáróan alátámasztani.⁷³ Ezen túlmenően a kézműves javára megfogalmazott veszélyviselési szabálynak – az anyaghiba veszélyét a megrendelő viseli – is volt egy buktatója: a megrendelő utalása a vétkesen elmulasztott alapanyag-ellenőrzésre máris a vállalkozóra hárította a *vitium materiae* kockázatát. Annak érdekében, hogy ez ellen védekezni tudjanak, a kézművesek a *periculum*-klauzulával egyrészt kizárták az *imperitiáért* való felelősséget, másrészt az anyaghiba miatt bekövetkezett károsodást minden esetben a megrendelőre hárították.⁷⁴

MAYER-MALY szerint ez a szerződési feltétel nem érinti az *imperitiáért* való felelősséget, hanem a kézművesek azon törekvését tükrözi, hogy az anyaghibából adódó veszélyviselést elkülönítsék a szakmai járatlanságért való felelősségtől. Meglátása szerint Ulpianus is ezt kívánta hangsúlyozni.⁷⁵

WACKE is azon a véleményen van, hogy a vállalkozónak helyt kell állnia *imperitia* esetén.⁷⁶ Szerinte a „*non periculo suo se facere*” klauzulát csak arra az esetre alkalmazták, ha a kézműves szakszerűen megvizsgálta a megrendelőtől származó alapanyagot, megállapította, hogy az nem alkalmas a kért mű elkészítésére, és erre figyelmeztette a megrendelőt. Ha ő ennek ellenére is fenntartotta a megbízását, akkor a vállalkozó elvégezte a csiszolást, de a törésveszélyt a *locator*nak kellett viselnie. A klauzulával tehát azt fejezték ki, hogy az *artifex* teljesítette a megvizsgálási és tájékoztatási kötelességét, és nem lehet neki felróni, hogy a felismerhető törésveszély ellenére a megrendelő kívánságára vállalta a mű létrehozását.⁷⁷

⁷² A. WACKE, id. mű, 102. o., E. BERNEKER, id. mű, 126. o., I. MOLNÁR: Verantwortung und Gefahrtragung, 602. o.

⁷³ I. MOLNÁR: Verantwortung und Gefahrtragung, 602. o., E. BERNEKER, id. mű, 126. o.

⁷⁴ E. BERNEKER, id. mű, 126. o.

⁷⁵ Th. MAYER-MALY: Locatio conductio, 194. o.

⁷⁶ A. WACKE, id. mű, 102. o.

⁷⁷ A. WACKE, id. mű, 103. o.

BERNEKER ezzel szemben az *ideo* kifejezésben annak bizonyítékát látja, hogy a szerződési klauzula nem differenciál a kártérítési és a veszélyviselési szabály között, hanem egyformán vonatkozik mindkettőre. Vagyis egyrészt kizárja az *imperitia* miatti kártérítési felelősséget, másrészt az anyaghiba veszélyét a megrendelőre hárítja.

A *plerumque* kifejezésből az következik, hogy ennek a feltételnek a szerződésbe foglalása nem korlátozódott az olyan egyedi esetekre, amikor például a kézműves még nem tett szert elég jártasságra az üvegcsiszolásban, vagy az alapanyag miatt aggodalmaskodott, és csak ezzel a kikötéssel vette át az üveget, hanem a *diatretarius* szakmában szokásosnak, bevett szerződési gyakorlatnak számított.⁷⁸

Ulpianus D. 19, 2, 13, 5 (*libro 32 ad edictum*)

Si gemma includenda aut insculpenda data sit eaque fracta sit, si quidem vitio materiae factum sit, non erit ex locato actio, si imperitia facientis, erit. Huic sententiae addendum est, nisi periculum quoque in se artifex receperat: tunc enim etsi vitio materiae id evenit, erit ex locato actio.

Ha egy drágakövet (*gemma*) átadnak ékszerbe foglalás vagy bevésés céljából, és anyaghiba következtében eltörik, akkor a vállalkozási szerződés alapján nem lehet keresettel fellépni. Ha viszont a kézműves járatlansága miatt tört el a kő, akkor a keresetnek helye van. Mindez abban az esetben van így, ha a vállalkozó a veszélyt nem vállalta fel. Ha ugyanis felvállalta, akkor a vállalkozási szerződés alapján felel az anyaghiba miatt bekövetkezett törésért is.

Itt is egy vállalkozási szerződésről van szó, ez a forráshely is tartalmaz egy kártérítési és egy veszélyviselési szabályt – ezek tartalmilag megegyeznek a D. 9, 2, 27, 29-ben foglaltakkal –, és itt is találunk utalást az áltanostól eltérő kockázatmegosztásra, de más módon, mint az üvegcsiszolók esetében, ugyanis a *gemmaarii* gyakran felvállalták a felelősséget az anyag belső hibáiért is, tehát ők viselték a *vitium materiae* veszélyét. Mi lehet az oka ennek az eltérésnek?

A magyarázatot a kor gazdasági viszonyaiban kell keresnünk. A vésnökök és az ékszerkészítők képzési ideje rövidebb volt, mint az üveggel foglalkozó mestereké, és a szakmájuk nem követelt meg tőlük olyan magas szintű szakismeretet, jártasságot és ügyességet, mint a *diatretus*-gyártás. Éppen ebből következik, hogy a kereslet irányukban nem volt olyan magas, a piaci helyzet egyértelműen a megrendelőknek kedvezett, tehát

⁷⁸ E. BERNEKER, id. mű, 126. o.

mindent meg kellett tenniük, hogy a megrendelők őket válasszák a konkurencia helyett.⁷⁹ Másrésztől aggodalom nélkül felvállalhatták az anyaghiba veszélyének viselését, mivel a *diatretari*ivel ellentétben a kis felületek megvizsgálásánál azonnal felismerhettek egy *vitium materiae*.⁸⁰

Ezen túlmenően, ha egy ékszerésznek sok, rövid időn belül egymás után elvégzendő megbízása volt, felvállalhatta a garanciát az anyaghiba miatt bekövetkező esetleges töréskárokért is, ha a vállalkozói díjának egy bizonyos részét biztosítási díjként félretette, és az ilyen káresetekre teaurálta. A nettó munkadíjához tehát járulékosan fel kellett számolnia felárként egy kockázati díjat is, ami a vendégkörében elosztva nem jelentett túl nagy megterhelést az egyes megrendelőknek, akik készek voltak kicsivel nagyobb árat is fizetni, ha cserébe nem nekik kellett viselni a töréskárok veszélyét.⁸¹

Ezekből a forrásokból két fontos megállapítás vonható le: a vállalkozási szerződésnél a klauzulák tartalma nagymértékben függött a kézművesektől megkövetelt jártasság fokától és a mesterek keresettségétől, valamint, hogy a felek szabad alku tárgyává teheték a veszély viselésének kérdését.⁸² A D. 9, 2, 27, 29-ből az derül ki, hogy a *diatretarius* mentesülhetett a felelősség alól, ha a kárt az anyag belső hibája okozta, de ha a *vitium materiae* azért nem ismerte fel, mert elmulasztotta az alapanyag megvizsgálását, akkor kártérítéssel tartozott. Vagyis általában felelt az anyaghibáért is. Ezzel szemben a D. 19, 2, 13, 5 megfogalmazásából az következik, hogy a *gemmarius* az anyaghibáért általában nem felelt, ezért emeli ki Ulpianus, hogy kivételesen felvállalhatta erre az esetre is a felelősséget. Vagyis míg az üvegcsiszoló a „*non periculo suo se facere*” klauzulával olyan körülmény tekintetében zárta ki a felelősségét, amelyért az általános szabályok szerint felelt volna, addig a vésnök olyanért is felvállalta, amelynek tekintetében általában nem terhelte felelősség.⁸³

Láthatjuk, hogy a szerződési klauzulák jelentősen megváltoztatták a *locatio conductio operis* területén az objektív jogot. A felelősség korlátozásának, illetve kiszélesítésének köszönhetően sikerült a feleknek kiküszöbölni az általános felelősségi rendszer gyengeségeit, és annak szabályait a klauzulákon keresztül rugalmasan tudták alkalmazni az egyedi esetekben.⁸⁴

⁷⁹ C. H. MÜLLER, id. mű, 108. o.

⁸⁰ E. BERNEKER, id. mű, 127. o.

⁸¹ A. WACKE, id. mű, 100. o.

⁸² C. H. MÜLLER, id. mű, 107. o.

⁸³ A. WACKE, id. mű, 99. o., E. BERNEKER, id. mű, 131 o., H. v. PETRIKOVITS, id. mű, 70. o.

⁸⁴ E. BERNEKER, id. mű, 131. o.

3. A díjveszély kérdése

Felvetődik a kérdés, hogy a vállalkozó a „*non periculo suo se facere*” kikötésével az ellenszolgáltatás (*merces*) megfizetésének veszélyét is a megrendelőre hárította-e.

A díjveszély azt kérdést tárgyalja, hogyha az egészen vagy részben kivitelezett mű az *adprobatio*⁸⁵ előtt egy vétlen körülmény folytán megsemmisült, akkor jár-e a vállalkozónak a *merces* vagy nem.⁸⁶ Labeo szerint a vállalkozó ezekben az esetekben nem követelheti a díját.⁸⁷ A későbbi jogtudósok (Sabinus óta) ezzel szemben egyfajta „szféra-teóriát” követnek:⁸⁸ a kézműves viseli a díjveszélyt olyan károk esetén, amelyek a munkavégzése körében álltak elő, ezzel szemben, ha a kár a megrendelő érdekkörében keletkezett vagy azt *vis maior* okozta, a vállalkozó jogosult lesz a díjra.⁸⁹ A külső elháríthatatlan erőhatalom következményeit tehát a *locator*nak kell viselnie, míg azok a véletlenek, amelyek magából a dologból adódnak, vagy a munkavégzés körülményeiből keletkeznek, az általános szabályok szerint a *conductort* terhelik.⁹⁰

Ez azt jelentené egy *diatretarius* esetében, hogy ha egy csekély, és egyáltalán nem a szakismeret hiányából fakadó figyelmetlenség következtében vagy az alapanyagban rejtőző hiba miatt a *diatretus* a *probatio* előtt megreped és eltörik, nem követelhet semmit a több hónapos munkája ellentételezéseként. Lehetséges azonban, hogy gazdasági helyzetüknek köszönhetően rákényszeríthették a megrendelőket a „*non periculo suo se facere*” klauzula elfogadására, és ezzel a díjveszélyt is rájuk háríthatták. Valószínűnek tűnik, hogy a megrendelők a *diatretari*inak kedvező piaci helyzet mellett hajlandóak lehettek az eredménytelen munkavégzés esetére is garantálni a *mercest*, ha az adott vállalkozó egy

⁸⁵ H. KRELLER, id. mű, 362. o.; MOLNÁR I.: A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége, 41. és köv. o.; I. MOLNÁR: Gefahrtragung beim römischen Dienst- und Werkvertrag, *Labeo* 21 (1975), 40. o. Miután elkészült az *opus*, azt a megrendelőnek megsemmisítésre, kipróbálásra, minőségi vizsgálatra át kellett adni. A vizsgálat után a *locator* nyilatkozott a dolog állapotáról. Ha a dolog hibás volt, azt úgy tekintették, hogy itt a kipróbálás előtti hibáról van szó, és ennek következményei a vállalkozót terheltek, az övé volt a veszély. Ha a megrendelő a dolgot megfelelőnek találta, minden további veszély őrá szállt át, vagyis ettől az időponttól kezdve a *conductor* szabadult a veszélyviselés alól. Az *adprobatio* tehát nem más, mint adott időpontban a *locator* megvizsgálási kötelezettsége az elkészült mű tekintetében, melynek következménye a kockázat átszállása vállalkozóról a megrendelőre. Az *adprobatio*hoz ld. M. PIETSCH: *Die Abnahme im Werkvertragsrecht – geschichtliche Entwicklung und geltendes Recht* (diss.) (Hamburg 1976), 243 o.

⁸⁶ M. KASER: *Periculum locatoris*, SZ 74 (1957), 155. o., I. MOLNÁR: Gefahrtragung beim Werkvertrag (1975), 25. o.

⁸⁷ Lab. D. 14, 2, 10 pr.; Lab. D. 19, 2, 62.

⁸⁸ Iav. D. 19, 2, 37; eod. 59.

⁸⁹ M. KASER – R. KNÜTEL, id. mű, 281. és köv. o.

⁹⁰ M. KASER: *Periculum locatoris*, 186. o., MOLNÁR I.: A vállalkozói szerződés alanyainak felelőssége, 41. és 44. o. A *conductor* veszélyviselésének kettős feltétele van: a) a kár az *adprobatio* előtt keletkezzen és, b) magából a dologból, a vállalkozói tevékenységből, a munkavégzés körülményeiből adódó véletlen folytán (miatt) következzen be.

elismert és keresett mester volt, akiről szakmai hibákat nem lehetett feltételezni, és aki csak a *periculum*-klauzula mellett vállalta el a kívánt mű elkészítését.

Ezen túlmenően a díjveszélynek a *locator* általi viselése mellett szól, hogy ez megfelelné a prokuliánusok *specificatió*ról alkotott nézetének. Ők ugyanis – mint ahogy ezt már az előző fejezetben kifejtettük –, a feldolgozás összetett folyamatában az emberi munkavégzésnek tulajdonítottak nagyobb szerepet a *materiával* szemben. Ha a díj az alapanyag elpusztulása esetén is jár a vállalkozónak, akkor itt is arról van szó, hogy az emberi munkát többre értékeli, mint magát az anyagot.

Másik oldalról nézve, ha elfogadjuk, hogy a *periculum*-klauzula kiterjedt a díjveszélyre is, akkor ez a vállalkozási szerződés átfordulását jelentette volna egy munkaszerződésbe, ahol az eredmény elmaradása esetén is járt a munkadíj.⁹¹ Egy *diatretus* elkészítése esetén viszont nem magatartás-, hanem eredménykötelem jön létre a szerződő felek között. Továbbá a díjveszély viselése arra kényszerítette a vállalkozót, hogy még nagyobb gondosságot fejtessen ki a munka előrehaladásával, hiszen a ráfordított idővel, illetve az üvegnek a csiszolás során szükségszerűen bekövetkező elvékonyodásával arányosan nőtt a díj kézhezvételének kockázata is. Ha viszont a díjveszélyt a megrendelő viselte, a kézműves megengedhette volna magának, hogy kevésbé nagy körültekintéssel járjon el a mű elkészítése során.⁹²

Az is a kiterjesztés ellen szól, hogy a *locatio conductio operis*ből *bonae fidei* kötelem keletkezik, az viszont nehezen egyeztethető össze a *bona fides*szel, hogy a kézműves egy esetleges *imperitia* minden hátrányától mentesülhetett.⁹³ Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy hatalmi helyzetüknél fogva a *diatretarii* úgy szabhatták meg egy *diatretus* előállításának árát, hogy belekalkulálhatták azokat a bevételbeli kieséseket is, amelyek egy-egy félresikerült darab következtében léptek fel.⁹⁴ Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a Talmud szerint a *diatrete* olyan drágák voltak, mint az aranyból készült kelyhek.⁹⁵

Ha egyetértünk BERNEKER fentebb ismertetett véleményével, akkor a D. 9, 2, 27, 29-ben a *periculum*-klauzula célja nyilvánvalóan az, hogy kizárja az *artifex* kártérítési felelősségét *imperitia* esetén, és a *vitium materiae* kockázatát feltétlenül a *locatorra* hárítsa. Itt a *periculum*-fogalommal a rómaiak egy olyan veszélyt jelöltek, amely visszavezethető az *imperitiára*, de nem terjed ki a díjveszélyre.⁹⁶ Ha a vállalkozó a szerződésben kizárta a

⁹¹ E. BERNEKER, id. mű, 129. o.

⁹² A. WACKE, id. mű, 104. o.

⁹³ E. BERNEKER, id. mű, 129. o.

⁹⁴ E. BERNEKER, id. mű, 130. o.

⁹⁵ O. DOPPELFELD: Das neue Kölner Diatretglas, *Germania* 38 (1960), 410. o.

⁹⁶ JAKAB É.: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 171. o. „Miquel hangsúlyozza, hogy a római *periculum* elasztikus fogalom, ami alig hasonlítható össze a modern

felelősségét erre az esetre, nem követelhetette ugyanazzal a klauzulával azt a vállalkozói díjat, amely az általános szabályok szerint nem illette meg.⁹⁷ A „*non periculo suo se facere*” a megrendelő oldalán kizárta a kártérítési igényeket, de ezzel egy időben nem alapított díjigényt a vállalkozó oldalán.⁹⁸

Ha az *artifex*ek az üveg megrepedése vagy a kő elpattanása esetén nem voltak jogosultak vállalkozói díjra, sőt emellett még arról is külön szerződési feltétel kikötésével kellett gondoskodniuk, hogy ilyen esetekben ne kelljen kártérítést fizetniük, akkor miért nem a saját alapanyagukból állították elő ezeket a luxuscikkeket, és miért nem adásvételi szerződés keretében értékesítették őket? Ebben az esetben egyedül ők viselték volna a feldolgozás sikertelenségének veszélyét, azonban pontosan ezért nem terhelte volna őket kártérítési felelősség. Ennek ellenére a forrásokból egyértelműen megállapítható, hogy a luxustermékek előállításának tipikus szerződése a *locatio conductio* volt, nem az *emptio venditio*.⁹⁹ Véleményünk szerint ebből az következik, hogy a fent tett megállapítások ellenére a „*non periculo suo se facere*” kikötésnek ki kellett terjednie a díjvesztésre. A megrendelőnek ki kellett fizetnie a *mercest* az *adprobatio* elmaradása esetén is,¹⁰⁰ ha a mű egy észrevehető anyaghiba miatt nem jött létre. Ezzel biztosította a kézműves a megélhetését abban az esetben is, ha a több hónapos munkája végül nem járt eredménnyel.

Ha azonban a saját anyagát dolgozta volna fel, a „*casum sentit dominus*” elve alapján neki kellett volna viselnie a törésvesztést, azt senkire nem háríthatta volna át, és így a hosszú időn át végzett munkája nem járt volna vagyongyarapodással, hiszen a végén nem volt mit eladnia. Ez pedig a kézművesek megélhetését olyan mértékben fenyegette volna – ugyanis egy *diatretus* kicsiszolása olyan időigényes volt, hogy azalatt más kereső tevékenységet nem tudott végezni az *artifex* –, hogy előbb-utóbb senki nem specializálódott volna ilyen hosszadalmas megmunkálást igénylő termékek előállítására. Tehát pontosan a veszélyviselési szabályokkal magyarázható, hogy a tömegtermékeket adásvételi, a luxustermékeket pedig vállalkozási szerződés keretében állították elő.

dogmatika „feszés” fogalmaival.” „MacCormack felhívja rá a figyelmet, hogy differenciáltan kell kezelni a *periculum*-szövegeket. A *periculum* ugyan többnyire kárt vagy a kár lehetőségét, a dolog pusztulásának a lehetőségét jelenti, de a jogtudói vélemények kontextusa, a *responsumot* kiváltó tényállás még azonos témakörön belül is különböző lehet.”

E. BERNEKER, id. mű, 128. o. A D. 9, 2, 27, 29-ben az *imperitiát* és az anyag megvizsgálásának elmulasztását szubszumálják a *periculum* fogalma alatt.

⁹⁷ E. BERNEKER, id. mű, 130. o.

⁹⁸ A. WACKE, id. mű, 104. o.

⁹⁹ O. BEHRENS: Die Rechtsformen des römischen Handwerks, 193. o.

¹⁰⁰ H. KRELLER, id. mű, 362. o., BENEDEK F. id. mű, 182. o. A vállalkozói díj az általános szabályok szerint a kész mű *adprobatio*jával vált esedékessé.

IV. fejezet

A *specificatio*val járó vállalkozási szerződés elhatárolása a hasonló szerződésektől¹⁰¹

1. *Emptio venditio* és *locatio conductio operis*

A *locatio conductio* keretei között szabályozott életviszonyok közül a vállalkozási szerződésnek az *emptio venditio*tól való elhatárolása vetette fel a legtöbb jogi problémát a forráshelyek bizonyossága szerint.¹⁰² A *locatio conductio operis*en belül is azok a jogügyletek okozták a legtöbb fejtörést a jogtudósoknak, amelyekben a *conductor* a *locator* által átadott anyagból egy új dolgot állít elő, azaz specifikál. Ezek a szerződések ugyanis tárgyakat tekintve rendkívüli módon hasonlítanak az *emptio rei futurae*-re, ahol az eladó a vevő kívánságára állít elő egy a szerződéskötéskor még nem létező, meghatározott dolgot. Az alfejezet célja az, hogy feltárja ezen rokon jogügyletek közös vonásait, de még inkább az, hogy rávilágítson azokra a kritériumokra, amelyek mentén lehetségessé válik az elhatárolásuk.

A két szerződés közötti rokonság alapja, hogy mindkettő megegyezéssel jön létre, vagyis a konszenzuális jelleg.¹⁰³ A *contractus*ok lényeges eleme (*essentialia negotii*) a pénzbeli ellenszolgáltatásban való megállapodás. Ha az ellenszolgáltatás nem pénzben áll, akkor nem lehet szó sem adásvételről, sem műbérletről, csupán reálszolgáltatások cseréjéről.¹⁰⁴ További közös vonás, hogy a *pretium*, illetve *merces* összegének megállapítása a

¹⁰¹ A vállalkozási szerződés munkaszerződéstől való elhatárolásának nem szentelünk külön alfejezetet, mert nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely speciálisan a feldolgozással járó *locatio conductio operis*-t határolja el a *locatio conductio operarum*-tól, tehát csak általános, szinte tankönyvszerű megállapításokat tudunk tenni a két szerződés összehasonlításánál. Néhány elhatárolási szempontot a teljesség igénye nélkül azért fontosnak tartunk megemlíteni. Mindkét szerződés tárgya fizikai munkavégzés, de a vállalkozási szerződés a munkaszerződéssel szemben magában foglalja a munkával elérendő eredményt is. A *locator operarum*nak személyesen kell tevékenységét kifejtenie, a *conductor operis* alvállalkozót is igénybe vehet, kivéve, ha a szerződés személyes teljesítést követel meg. A dolgozatban vizsgált eseteknél (*diatretarius*, *aurifex*, *gemmarius*) ez az általános, mivel pontosan a mester személyében rejlő szakképzettség, jártasság és kreativitás miatt kötöttek épp vele szerződést a megrendelők. A munkavállaló az *imperitián* felül *infirmitas*-ért is felel (D. 9, 2, 8, 1), a vállalkozónál a kellő fizikai erő hiánya nem alapoz meg kártérítési felelősséget. A luxuscikketek előállító kézművesekkel ellentétben, a szerződési feltételek kialakításánál társadalmi helyzetükből adódóan a munkavállalók vannak hátrányos helyzetben a *conductor operarum*-mal szemben. A vállalkozási és a munkaszerződés elhatárolásához ld. MOLNÁR I.: A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége, 3-49. o.; I. MOLNÁR: Gefahrtragung beim römischen Dienst- und Werkvertrag, 23-44. o.; I. MOLNÁR: Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio, 583-680. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: Locatio conductio operis, 20-25. o.

¹⁰² JUSZTINGER J., id. mű, 236. o.

¹⁰³ O. KARLOWA: *Römische Rechtsgeschichte II.* (Leipzig 1901), 633. o.; MOLNÁR I.: Fejezetek a locatio conductio köréből, 42. o.; Paul. D. 19, 2, 1; Gai. D. 19, 2, 2.

¹⁰⁴ Inst. 3, 24, 2.

felek ügyeskedésén múlik, vagyis megengedett a „*circumscriptio*” a *bona fides* korlátai között.¹⁰⁵ Lehetőség van az adásvételi és a vállalkozási szerződésnél is az ellenszolgáltatás harmadik személy általi meghatározására.¹⁰⁶

Az eddigiekben az ellenszolgáltatás tekintetében tett megállapításaink nemcsak a vállalkozási szerződésre vonatkoznak, hanem általában jellemzik a *locatio conductio* és az *emptio venditio* közötti kapcsolatot. Ha speciálisan az *emptio rei futurae* és a *specificatio*val járó vállalkozási szerződést vetjük össze, akkor további hasonlóságokat fedezhetünk fel. A megrendelő és a vevő célja is az, hogy a kikötött pénzbeli szolgáltatásért cserébe egy meghatározott kézműves termékkel gazdagodjon. Mindkét szerződés tárgya egy *res futura*, vagyis egy olyan dolog, amely jelenleg még nem létezik, azt a kézművesnek kell előállítania.¹⁰⁷ Ebből következik, hogy mindkét *contractus*nál eltelik egy bizonyos idő a szerződés megkötése és teljesítése között. A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy milyen különbségek mentén kísérelték meg elhatárolni egymástól a jogtudósok ezeket az alapvonásaikban egymáshoz nagyon közel álló szerződéseket.

Gaius 3, 147

Item quaeritur, si cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certaeque formae anulos mihi faceret et acciperet verbi gratia denarios CC, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahatur. Cassius ait materiae quidem emptionem venditionemque contrahi, operarum autem locationem et conductionem. Sed plerisque placuit emptionem et venditionem contrahi. Atqui, si meum aurum ei dedero, mercede pro opera constituta, convenit locationem conductionem contrahi.

A forráshely azt a problémát vizsgálja, hogy ha az aranyműves megrendelésre gyűrű állít elő a saját aranyából pénz ellenében, akkor az ügylet adásvételnek vagy vállalkozási szerződésnek minősül-e. Gaius tudósít bennünket a többségi véleményről (*plerisque placuit*), amely az adásvétel mellett foglal állást, és Cassius sajátos álláspontjáról, miszerint az anyag (*materia*) tekintetében *emptio venditio*ról, az *artifex* által kifejtett munka (*operarum*) vonatkozásában pedig *locatio conductio*ról kell beszélni. Gaius nem foglal állást Cassius nézetével kapcsolatban, de az utolsó mondatban azt megállapítja, hogy ha a mester a megrendelő

¹⁰⁵ MOLNÁR I.: Fejezetek a *locatio conductio* köréből, 42. és köv. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 233. és köv. o.; Paul. D. 19, 2, 22, 3.

¹⁰⁶ MOLNÁR I.: Fejezetek a *locatio conductio* köréből, 43. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 234. és köv. o.; Gai. D. 19, 2, 25 pr.; Inst. 3, 23, 1; Inst. 3, 24, 1.

¹⁰⁷ J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 350. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 122. o.

anyagából készítette el a gyűrűt, akkor műbérlet jött létre.¹⁰⁸ A jogesetet szinte szó szerint vették át Gaiustól a justinianusi *Institutió*ban és a *Digestá*ban is.¹⁰⁹

Abban tehát egyetértettek az ókori jogtudósok, hogy *locatio conductio*t kell megállapítani, ha a gyűrűk elkészítéséhez szükséges alapanyagot a megrendelő szolgáltatja. A problémát az az eset jelenti, amikor a kézműves megrendelésre állítja elő a gyűrűket, de a saját aranyából. A többségi álláspont szerint ilyenkor egy egységes szerződést, mégpedig egy *emptio venditio*t kötöttek a felek. Ez nyilvánvalóan nem egy tipikus vétel, hiszen nem lehet egyenlőségi jelet tenni az olyan viszonyok közé, amikor a mester sok árut előre elkészít megrendelés nélkül, és a piacon eladja, illetve amikor valaki elmegy a mesterhez, megbeszéli vele, hogy milyen művet hozzon létre, és a kézműves az igénynek megfelelően elkészíti azt saját anyagából.¹¹⁰ Az indokolhatja mégis az ügylet adásvételként való minősítését, hogy az *aurifex* a gyűrűk formájában a saját aranyát ruházza át a vevőre, véglegesen lemondva ezzel korábbi tulajdonjogáról a pénzbeli ellenszolgáltatás fejében. A *facere*-szolgáltatás (az arany megmunkálása) a *dare*-szolgáltatás mellett alárendelt szerepet játszik, a hangsúly a tulajdoni állapotok végleges megváltozásán van. Egyik oldalon a vevő vagyona növekszik az áhított kézműves termékkel, egyidejűleg pedig csökken az átadott vételárral, míg másik oldalon a mester vagyonában az elidegenített arany helyét a kapott *pretium* veszi át.¹¹¹

A vagyonelemek megváltozott helyzetének véglegessége az egyik ismerv, amely mentén az *emptio venditio* és a *locatio conductio operis* elhatárolható egymástól. A megrendelő által átadott alapanyag ugyanis a klasszikus kori jogtudósok szerint – szemben Q. Muciusnak a D. 34, 2, 34 pr.-ben képviselt álláspontjával¹¹² – nem kerül át a kézműves tulajdonába, ahogy azt Paulus a D. 19, 2, 39-ben kategorikusan meg is állapítja: *non solet locatio dominium mutare*.¹¹³ A *materia* csak átmenetileg és nem véglegesen van az *aurifex* birtokában, a megmunkálás befejezésével visszakerül a megrendelőhöz, csak megváltozott állapotban.

Az előbbi megállapításokból adódik a következő különbség a két szerződés között: mindkét jogviszony keretei között történik fizikai munkavégzés (a gyűrűk előállítás), csak az adásvételnél ezt a kézműves a saját tulajdonában álló dolgon fejt ki, míg a vállalkozási

¹⁰⁸ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 74. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 110. o.; MOLNÁR I.: *Fejezetek a locatio conductio köréből*, 44. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 201. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 237. o.

¹⁰⁹ Gai. D. 19, 2, 2, 1; Inst. 3, 24, 4.

¹¹⁰ MOLNÁR I.: *Fejezetek a locatio conductio köréből*, 45. o.

¹¹¹ S. LONGO, id. mű, 321. és köv. o.

¹¹² Az alapanyag feletti tulajdonjog részletes megvizsgálását ld. a II. fejezetben.

¹¹³ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 77. o.; J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 356. és köv. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 131-133. o.

szerződésnél a más tulajdonát képező alapanyagon.¹¹⁴ Amennyiben tehát a mester saját anyagot dolgoz fel a másik fél kívánsága szerint, *emptio venditio*, míg ha a megrendelő által hozott anyagból dolgozik, *locatio conductio operis* jött létre a felek között.¹¹⁵

Iavolenus D. 18, 1, 65 (*libro 11 epistularum*)

Convenit mihi tecum, ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio quod ut faceres: utrum emptio sit an locatio? Respondit, si ex meo fundo tegulas tibi factas ut darem convenit, emptionem puto esse, non conductionem: totiens enim conductio alicuius rei est, quotiens materia, in qua aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet: quotiens vero et immutatur et alienatur, emptio magis quam locatio intellegi debet.

Az eset szinte ugyanaz, mint a gyűrűkészítőnél, csak itt a mester cserepek saját agyagból való előállítására vállalkozott. Itt még az is egyértelműen látszik, hogy az agyag értéke jóval kisebb a munka értékénél (földből cserepet égetni), mint az aranygyűrűknél, ahol a gyűrű értéke elsősorban az aranyban van, és csak másodlagosan a munkában. Ennek ellenére Iavolenus határozottan az adásvétel mellett foglal állást, vagyis ő is megerősíti a *communis opiniót*, mely szerint, ha a mester saját dolgán végez munkát, azaz saját anyagából állítja elő az *opust specificatióval*, majd ezt követően meghatározott pénzbeli ellenszolgáltatásért elidegeníti, az ügylet csakis *emptio venditio* – közelebbről *emptio rei futurae* – keretei között folyhat. Ha viszont a megrendelő földjén kitermelt anyagból állítja elő a cserepeket, akkor már *locatio conductio operis*ről van szó.¹¹⁶

MOLNÁR szerint az alapanyag származása (saját vagy hozott anyag) alapján nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni a jogügylet minősítését, és erre Sabinusnak a D. 18, 1, 20-ban Pomponius által idézett véleményét hozza fel példaként.¹¹⁷

Pomponius D. 18, 1, 20 (*libro nono ad Sabinum*)

Sabinus respondit, si quam rem nobis fieri velimus etiam, veluti statuam vel vas aliquod seu vestem, ut nihil aliud quam pecuniam daremus, emptionem videri, nec posse ullam

¹¹⁴ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 203. o.

¹¹⁵ J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 356. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 131. o.

¹¹⁶ Th. MAYER-MALY, id. mű, 76. o.; J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 344-346. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 115-117. o.; MOLNÁR I.: *Fejezetek a locatio conductio köréből*, 44. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 203. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 240. és köv. o.; S. LONGO, id. mű, 325-327. o.

¹¹⁶ MOLNÁR I.: *Fejezetek a locatio conductio köréből*, 45. o.

¹¹⁷ MOLNÁR I.: *Fejezetek a locatio conductio köréből*, 45. o.

*locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fieret: aliter atque si aream darem, ubi insulam aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.*¹¹⁸

Sabinus a forráshely elején szinte általános szabályként megerősíti, hogy ha a kézműves egy szobrot, edényt vagy ruhát állít elő, és ezért a másik fél a pénzen kívül semmit nem adott, akkor adásvételről van szó, mert műbérlet csak akkor állhat fenn, ha az alapanyagot, amelyből a művet el kell készíteni, a megrendelő szolgáltatja. Ezzel szemben vállalkozási szerződés jön létre, ha a megrendelő egy építési telket bocsát a mester rendelkezésére, hogy ő azon a saját építőanyagából házat emeljen. Annak ellenére tehát, hogy a vállalkozó is szolgáltatja az anyagot az *opus* megvalósításához, nem *emptio venditió*t, hanem *locatio conductio operis*t kell megállapítani, mivel a házepítés szempontjából leglényegesebb elemet (*substantia*), a beépítésre váró ingatlant a megrendelő adja.¹¹⁹ Ezzel a kérdéskörrel azonban a továbbiakban nem kívánunk foglalkozni, mivel ez inkább az építési szerződésekkel kapcsolatos, és nem tartozik a kézművesek *specificatio*ja útján megvalósuló *opus*okhoz, vagyis a szűken felfogott témánkhoz. Mégis meg kell említeni annak bizonyítása érdekében, hogy nem tudunk egy olyan szabályt felállítani a két szerződés elhatárolása tekintetében, amely minden konkrét esetben alkalmazható lenne.

Mint ahogy arra fentebb már utaltunk, Cassius a többségi véleménytől eltérő álláspontra helyezkedett. Jó érzékkel mutatott rá, hogy a megrendelésre gyűrűket készítő aranyműves jogesetében mind a bérlet, mind az adásvétel elemei benne vannak. Cassius a mester munkavégzését is hangsúlyozta elméletében, amikor úgy nyilatkozott, hogy az arany tekintetében adásvétel (*emptio materiae*), a gyűrűk megmunkálása vonatkozásában ezzel szemben bérlet (*locatio conductio*) jön létre a felek között.¹²⁰

Gaius a 3, 147-ben az *operarum* kifejezést használja az *operae*, *opus* helyett a *locatio conductio* tárgyaként. THOMAS szerint ennek ellenére Cassius nem adásvétel és munkaszerződés elhatárolásáról beszél, hiszen ebben az esetben éppen az elkészült mű, a gyűrűk, amelyben a felek ténylegesen érdekeltek, maradnának figyelmen kívül, ugyanis az adásvétel tárgya csak maga a *materia*, vagyis az alapanyag és nem az elkészült gyűrűk, a munkabérlet pedig nem fedi le az eredményt, csak a puszta munkavégzést. Ezért úgy

¹¹⁸ Vö. Paul. D. 19, 2, 22, 1-2 A forráshely részletes elemzéséhez ld. JUSZTINGER J., id. mű, 241. és köv. o.; S. LONGO, id. mű, 329-331. o.

¹¹⁹ Th. MAYER-MALY: *Locatio conductio*, 75. o.; MOLNÁR I.: Fejezetek a *locatio conductio* köréből, 45. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 203. és köv. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 241. o.; S. LONGO, id. mű, 323-325. o.

¹²⁰ J. A. C. THOMAS: *Non solet*, 344. o.; J. A. C. THOMAS: *Locatio conductio*, 115. o. Thomas szerint itt a gyűrűkért fizetett pénzösszeg *pretium* és *merces* is egyben, ún. „zusammengesetzte pretium”.

gondolja, hogy a szabinianus jogtudós itt mindenképp vállalkozási szerződésre gondolt. Ezt bizonyítja az is, hogy a justinianusi *Institutiók*ban (Inst. 3, 24, 4) már *operae* szerepel a Gaiustól szinte betű szerint átvett példában.¹²¹

LONGO azon az állásponton van, hogy szándékosan szerepel a 3, 147-ben *operarum operae, opus* helyett, mert az *emptio venditio* tárgyának ő nem a pusztá alapanyagot, hanem a megmunkált aranyat, vagyis a gyűrűket tekinti, az adásvételből viszont kimarad a mester munkateljesítménye, amely így értelemszerűen csak egy másik szerződés, a munkabérlet tárgyát képezheti.¹²²

Véleményünk szerint itt arról van szó, hogy valaki szeretne gyűrűket készíttetni egy ékszerésszel, de nem áll rendelkezésére az ehhez szükséges arany, azt tehát be kell szereznie valahonnan, és ő ezt az *aurifex*nél teszi meg, akiről biztosan tudja, hogy rendelkezik a megfelelő alapanyaggal. Akkor nem vetne fel a jogeset különösebb problémát, ha először megvásárolná a nyersanyagot, majd átadná az immár saját tulajdonában álló aranyat az aranyművesnek, hogy ő abból készítse el a kívánt gyűrűket. Egyértelmű lenne, hogy először *emptio venditio*, majd rögtön utána egy *locatio conductio operis* jön létre ugyanazon felek között. Ami itt félreértésre ad okot, hogy a két jogügylet időben nem válik el egymástól, nem történik meg a nyersanyag tényleges átadása a vevőnek, így az nem kerül át az ő tulajdonába, hanem a két szerződés összemosódik. Cassius kiváló jogászi érzékkel mindkét *contractus* jelenlétét látja az összetett ügyletben, egyformán hangsúlyozza a *dare*- és a *facere*-szolgáltatást is. Elméletét a modern polgári jogi törvénykönyvek is igazolták, amikor a hasonló esetekben adásvétellel kombinált vállalkozási szerződésről beszélnek.¹²³ A klasszikus római jogban mégsem talált nagy támogatottságra, aminek talán az lehet az oka, hogy egy ilyen kombinált szerződés összeegyeztethetetlen lett volna a tipizált keresetformulák rendszerével.¹²⁴

Cassius sajátos nézete is bizonyítja, hogy milyen közel áll egymáshoz az adásvételi és a vállalkozási szerződés, valamint azt is, hogy elhatárolásuk többféle logika mentén lehetséges. Összességében – a *communis opinio*t alapul véve – a következő körülmények alapján határozható el a *specificatio*val járó *locatio conductio operis* az *emptio rei futura*tól:

¹²¹ J. A. C. THOMAS: Non solet, 342. és köv. o.; J. A. C. THOMAS: Locatio conductio, 112. és köv. o. Az *opera* kifejezés különböző jelentéseket hordozott az ókori jogi szövegekben: napi munka, egy kézműves jártassága, és – Thomas javaslata szerint – ebben az összefüggésben *opust* is jelenthet.

PÓKECZ KOVÁCS A.: Locatio conductio operis, 201. és köv. o.; JUSZTINGER J., id. mű, 239. o.

¹²² S. LONGO, id. mű, 335. o.

¹²³ MOLNÁR I.: Fejezetek a locatio conductio köréből, 45. o.

¹²⁴ JUSZTINGER J., id. mű, 240. o.; PÓKECZ KOVÁCS A.: Locatio conductio operis, 201. o. Cassius nézete mögött valószínűleg az arany kellékhibájáért való *actio empti*vel való perlés, valamint az elvégzett munka rejtett hibája miatti *actio locati*val történő perlés lehetőségének megkülönböztetése áll.

saját anyag vagy a megrendelő által hozott anyag kerül feldolgozásra, történik-e tulajdonváltozás az elkészült *opus* tekintetében, az anyag csak átmenetileg van a kézműves birtokában vagy véglegesen, a munkavégzés a kézműves tulajdonában vagy idegen tulajdonban lévő dolgon történik.

A hozott anyag–saját anyag szerinti felosztás tökéletesen összeegyeztethető mind a szabiniánusoknak, mind a prokuliánusoknak a *specificatio*ról alkotott nézetével.¹²⁵ A szabiniánus álláspont elfogadása esetén – amely a *nova species* az alapanyag tulajdonosának juttatja – különösebb kérdést fel sem vet a jogeset: ha a vállalkozó a saját anyagát dolgozza fel, ő lesz az új dolog tulajdonosa is, így természetes, hogy az adásvétel útján kerül a megrendelő tulajdonába. Ha viszont a *locator operis* szolgáltatja az alapanyagot, az abból előállított gyűrű tulajdonjoga is őt illeti, tehát az aranyműves tevékenysége csakis vállalkozási szerződés keretében folyhat. A prokuliánus nézet – mely szerint a jóhiszemű feldolgozó a *nova species* tulajdonjoga – a képviselő útján történő *specificatio* elfogadásával szintén összhangba hozható a többségi véleménnyel. Ha saját anyaggal dolgozik az aranyműves, feldolgozó-tulajdonosként természetesen adásvétel útján adja a gyűrűt a vevőnek. Ha azonban a megrendelő szolgáltatja az alapanyagot, a vállalkozó az ő képviselőjeként specifikál, tehát a *locator operis* mint feldolgozó tulajdonába kerül az aranygyűrű: így az ügylet csakis vállalkozási szerződés keretei között történhet.¹²⁶

2. *Contractus innominati és locatio conductio operis*

A D. 19, 5, 5, 2 forráshely első felének elemzésén keresztül mutatjuk be, hogy milyen szempont mentén határolható el a feldolgozással járó vállalkozási szerződés azoktól a névtelen reálszerződésektől, amelyekben legalább az egyik fél szolgáltatása *specificatio* útján teljesíthető.

Paulus D. 19, 5, 5, 2 (*libro quinto quaestionum*)

At cum do ut facias, si tale sit factum, quod locari solet, puta ut tabulam pingas, pecunia data locatio erit, sicut superiore casu emptio: si rem do, non erit locatio, sed nascetur vel civilis actio in hoc quod mea interest vel ad repetendum conditio...

Ha valaki pénzt ad egy mesternek azért, hogy hozzon létre valamit a számára, akkor különböztetni kell aközött a tény között, amikor *locatio conductio*ról van szó – például

¹²⁵ A két iskola *specificatio*ról alkotott eltérő véleményének ismertetését ld. a II. fejezetben.

¹²⁶ JUSZTINGER J., id. mű, 238. o.

amikor azért ad pénzt, hogy a festő készítsen egy képet –, vagy amikor a felek adásvételi szerződést kötöttek. Ellenben ha egy dolog tulajdonjogát ruházza át ellenszolgáltatásként, akkor nem jön létre *locatio*, hanem *actio civilis* indítható a nemteljesítés esetén keletkező kár megtérítésére, vagy *condictio*val követelhető vissza a már átadott dolog.¹²⁷

Valószínűnek tűnik, hogy a *locatio conductio* három altípusán belül Paulus itt a vállalkozási szerződésre gondolt, ugyanis egy kép megfestésénél a munkával elérhető eredményen van a hangsúly, és nem magán a festésen. Egy festmény elkészítését a prokuliánusok feldolgozásnak tekintették,¹²⁸ álláspontjuk elfogadásával ez a jogeset tehát alkalmas arra, hogy a *specificatio*val járó vállalkozási szerződést elhatároljuk a reálszolgáltatások cseréjétől.

A *locatio conductio operis* és a jogesetben szereplő atipikus ügylet is *do ut facias* típusú kötelmet hoz létre a felek között. A *facere*-szolgáltatás mindkét esetben a feldolgozás (kép megfestése), a *dare*-szolgáltatásnál található eltérés a szerződések között. A vállalkozási szerződésnél az ellenszolgáltatás pénzben áll, a névtelen reálszerződésnél viszont egy dolog tulajdonjogának átruházásában.¹²⁹ Utóbbi esetben a megrendelőt nem illeti meg az *actio locati*, hanem *actio civilis* útján követelheti a másik fél nem teljesítése miatt keletkezett kárának megtérítését. Paulus azért ezt a jogeszközt szerepelteti az első helyen az átadott dolog visszakövetelését lehetővé tevő *condictio*val szemben, mert gazdasági szempontból ez felel meg jobban a megrendelő érdekének.¹³⁰

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *specificatio*val járó *locatio conductio operis* a pénzben álló ellenszolgáltatás határolta el a reálszolgáltatások cseréjétől.

¹²⁷ PÓKECZ KOVÁCS A.: *Locatio conductio operis*, 204. o.

¹²⁸ BENEDEK F., id. mű, 47. o. A szabiniánusok a festést dologegyesülésnek tartják.

¹²⁹ K. MISERA: *Der Nutzungstausch bei Nachbarn und Miteigentümern*, ZSS 94 (1977), 272. o.

¹³⁰ M. ARTNER: *Agere praescriptis verbis* (Berlin 2006), 212. o.

Zárókövetkeztetések

A *locatio conductio* jogintézményén belül szabályozott szerteágazó életviszonyok közül a dolgozat azokat a *contractus*okat vizsgálta, amelyekben a kézműves a megrendelő által átadott *materiából* egy gazdaságilag új dolgot állított elő *merces* ellenében. Az elemzett forrásokban szereplő kézművesek a *diatretarius*, a *gemmarius* és az *aurifex*, az ő tevékenységük kötelmi és dologi jogi vetületeit igyekeztünk megvilágítani.

Itália meghódítása és a pun háborúk lezárulása után Róma gazdasági életében egy új korszak vette kezdetét. Az új fellelőpiacok, a háborús megrendelések, valamint a növekvő városi népesség igényeinek kielégítése azt eredményezte, hogy az immár nagyszámú kézműves rétegen belül a mesterek elkezdtek egy-egy munkadarab előállítására specializálódni. Minél nagyobb szakértelmet és kezűgyességet követelt meg egy termék elkészítése, annál nagyobb volt az arra szakosodott *artifex* iránti kereslet, és annál nagyobb megbecsülésnek örvendett.

A drága luxuscikkek, mint a duplafalú csiszolt díszüvegek, az arany ékszerek vagy a pecsétnyomóként is használható vésett drágakövek előállítása rendkívüli jártasságot feltételezett a készítőjéről, időigényes és kockázatos volt. Ezért az ilyen termékeket gyártó kézművesek speciális felelősségi és veszélyviselési szabályok kialakításával próbálták felvértezni magukat az átadott alapanyag elpattanása, széttörése ellen. A „*non periculo suo se facere*” klauzulával egyrészt kizárták az *imperitiáért* való felelősségüket, másrészt a *vitium materia* veszélyét a megrendelőre hárították. Egy másik álláspont szerint a klauzula nem zárta ki a szakmai járatlanság miatti felelősséget, egy harmadik nézőpont szerint pedig csak azokra az esetekre korlátozódott, amikor a kézműves felismerte az átadott anyagban rejtőző hibát, de a megrendelő kérésére ennek ellenére elvégezte a munkát.

További kérdésként merült fel, hogy az említett klauzula kiterjedt-e a díjveszélyre is, vagyis, hogy az *artifexet* megillette-e a *merces* annak ellenére, hogy a szerződésben kikötött eredmény nem jött létre. Az egyik nézet szerint nem keletkezett díjjogosultságot a *conductor* oldalán, mert ez a vállalkozói szerződés munkaszerződésbe való átfordulását eredményezte volna, emellett összeegyeztethetetlen lenne a *bona fides*szel. A másik álláspont szerint viszont azok a mesterek, akik iránt nagy volt a kereslet a piacon, gazdasági helyzetüknél fogva rákényszeríthették a megrendelőket, hogy az eredmény elmaradása esetén is garantálják a vállalkozói díjat. Véleményünk szerint a „*non periculo suo se facere*” klauzula kiterjedt a díjveszélyre is, és éppen ezzel magyarázható, hogy ezeket a drága luxuscikkeket a kézművesek nem a saját anyagukból állították elő adásvételi szerződés

keretében, hanem csak megrendelésre dolgoztak a *locator operis* által átadott alapanyagból. Így ugyanis nem kellett attól tartaniuk, hogy a több hónapos fáradságos munkájuk – az alapanyag megsemmisülése esetén – díjazás nélkül kárba vész.

Az *emptio rei futurae* és a *specificatio*val járó *locatio conductio operis* elhatárolásánál röviden rávilágítottunk azokra a közös vonásokra, amelyeknek ez a két szerződés rokonságát köszönheti, majd feltártuk az elhatárolási ismérveket. A *communis opinio* szerint csak akkor lehet szó vállalkozási szerződésről, ha a mester a megrendelő által adott alapanyagot dolgozza fel, az csak átmenetileg van a birtokában, a munkavégzés tehát idegen tulajdonban álló dolgon történik, és nem megy végbe tulajdonváltás (*non solet locatio dominium mutare*). Ellenkező esetben az ügylet adásvételnek tekintendő. Cassius a termék megrendelésre történő előállítását saját anyagból egy kombinált szerződésnek tekintette, melyben keverednek az adásvétel és a bérlet elemei. A névtelen reálszerződésektől a pénzben álló ellenszolgáltatás különbözteti meg a *locatio conductio operis*-t.

A *specificatio*val járó vállalkozási szerződés dologi jogi vonatkozásainak vizsgálatánál ismertettük a szabiniánus és a prokuliánus nézőpontot is. Előbbi az alapanyag tulajdonosát, utóbbi a jóhiszemű feldolgozót tekintette a *nova species* tulajdonosának. Vagyis a két iskola közötti vita lényegét az adja, hogy a *specificatio* összetett folyamatában a materiális vagy az emberi tényezőnek tulajdonítanak-e nagyobb szerepet. A *media sententia* a visszaalakíthatóság szempontjából rendezi a *nova species* feletti tulajdonjog kérdését. A vállalkozási szerződés rendszerével a szabiniánus és a prokuliánus álláspont is összeegyeztethető. A megrendelő adja az alapanyagot, tehát a szabiniánusok szerint ő lesz az új dolog tulajdonosa is. A prokuliánusok véleménye pedig úgy hozható összhangba vele, hogy a vállalkozó a megrendelő nevében specifikál, vagyis a feldolgozó *de iure* a *locator operis*, így őt illeti a *nova species* tulajdonjoga is.

Bibliográfia

1. ALFÖLDY Géza: *Római társadalomtörténet* (Budapest 2002²), 220 o.
2. ARTNER, Michael: *Agere praescriptis verbis* (Berlin 2006), 265 o.
3. BEHRENDTS, Okko: Die Rechtsformen des römischen Handwerks, in: H. Jankuhn – W. Janssen – R. Schmidt-Wiegand – H. Tiefenbach (hrsg.) *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I* (Göttingen 1981), 141-203. o.
4. BEHRENDTS, Okko: Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der römischen Jurisprudenz, *ZSS* 112 (1995), 195-238. o.
5. BENEDEK Ferenc: *Római magánjog. Dologi és kötelmi jog* (Pécs 1995²), 234 o.
6. BERNEKER, Erich: Die Vertragsklauseln über das Risiko und die Schadenersatzverpflichtung beim Werkvertrag im römischen Recht, in: *Eranion Maridakis* (Athen 1963), 123-131. o.
7. BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében* (Budapest-Pécs 2010⁴), 480 o.
8. CARLÀ, Filippo – MARCONE, Arnaldo: *Economia e finanza a Roma* (Bologna 2011), 281 o.
9. DE MARTINO, Francesco: *Wirtschaftsgeschichte des alten Rom* (München 1991²), 766 o.
10. DOPPELFELD, Otto: Das neue Kölner Diatretglas, *Germania* 38 (1960), 403-417. o.
11. EBERT, Joachim (Mitverf.): *Die Arbeitswelt der Antike* (Wien-Köln-Graz 1984), 217 o.
12. FIORI, Roberto: *La definizione della 'locatio conductio'* (Napoli 1999), 410 o.
13. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói* (Budapest 2011¹⁶), 716 o.
14. HAMZA Gábor: Gazdaság és jog kapcsolata a császárkori római birodalomban, *JK* 9 (1995), 412-417. o.
15. HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts* (Graz 1958¹⁰), 643 o.
16. HORAK, Franz: Ästhetische Probleme bei den römischen Juristen, *IURA* 38 (1987), 155-165. o.
17. JAKAB Éva: *Borvétel és kockázat. Jogtudomány és jogélet a Római Birodalomban* (Budapest 2011), 245 o.
18. JUSZTINGER János: Az emptio venditio és a locatio conductio határain: vételár vagy bérleti díj? *JT* 9 (Pécs 2008), 229-252. o.

19. KARLOWA, Otto: *Römische Rechtsgeschichte II* (Leipzig 1901), 1416 o.
20. KASER, Max – KNÜTEL, Rolf: *Römisches Privatrecht* (München 2008¹⁹), 550 o.
21. KASER, Max: *Das römische Privatrecht I* (München 1971²), 833 o.
22. KASER, Max: Periculum locatoris, *SZ* 74 (1957), 155-200. o.
23. KRAFT, Christina: Bona fides als Voraussetzung für den Eigentumserwerb durch specificatio, *TR* 75 (2006), 289-318. o.
24. KRELLER, Hans: *Römisches Recht II* (Wien 1950), 414 o.
25. KÜBLER, Bernhard: Rechtsschulen, *RE II* 1 (1914), 380-394. o.
26. LANDELS, John Gray: *Die Technik in der antiken Welt* (München 1979), 276 o.
27. LEESEN, Tessa G.: *Gaius meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*. (Leiden 2010), 358 o.
28. LIEBS, Detlef: Rechtsschulen und Rechtsunterricht im Prinzipat, *ANRW II* 15 (1976), 197-286. o.
29. LONGO, Sara: La „conventio cum aurifice” di Gai. 3. 147, *INDEX* 38 (2010), 291-336. o.
30. MAYER-MALY, Theo: *Locatio conductio. Eine Untersuchung zum klassischen römischen Recht* (Wien-München 1956), 240 o.
31. MAYER-MALY, Theo: Spezifikation: Leitfälle, Begriffsbildung, Rechtsinstitut, *ZSS* 33 (1956), 120-154 o.
32. MISERA, Karlheinz: Der Nutzungstausch bei Nachbarn und Miteigentümern, *ZSS* 94 (1977), 267-292. o.
33. MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog* (Szeged 2008⁵), 399 o.
34. MOLNÁR Imre: *A vállalkozói és munkabérszerződés alanyainak felelőssége és veszélyviselése a római jogban* [AUSz 21/2] (Szeged 1974), 49 o.
35. MOLNÁR Imre: *Fejezetek a klasszikus kori locatio conductio köréből* [AUSz 29/2] (Szeged 1982), 96 o.
36. MOLNÁR Imre: Gefahrtragung beim römischen Dienst- und Werkvertrag, *Labeo* 21 (1975), 23-44. o.
37. MOLNÁR Imre: Verantwortung und Gefahrtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats *ANRW II* 14 (1982), 583-680. o.
38. MÜLLER, Carsten Hanns: *Gefahrtragung bei der locatio conductio. Miete, Pacht, Dienst- und Werkvertrag im Kommentar römischer Juristen* (Paderborn-München-Wien-Zürich 2002), 133 o.
39. PALAZZOLO, Nicola: *Saggi in materia di locazione* (Catania 1995), 164 o.

40. PETRIKOVITS, Hans von: Die Spezialisierung des römischen Handwerks, in: H. Jankuhn – W. Janssen – R. Schmidt-Wiegand – H. Tiefenbach (hrsg.) *Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit I* (Göttingen 1981), 63-132. o.
41. PIETSCH, Matthias: *Die Abnahme im Werkvertragsrecht – geschichtliche Entwicklung und geltendes Recht* (diss.) (Hamburg 1976), 243 o.
42. PLESCIA, Paolo: The Case of Specification in Roman Law, *IURA* 24 (1973), 214-221. o.
43. PLISECKA, Anna: Accessio and specificatio reconsidered, *TR* 74 (2006), 45-60. o.
44. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A locatio conductio tagolódásának problematikája a modern romanisztikában, *JT* 7 (2001), 337-359. o.
45. PÓKECZ KOVÁCS Attila: A vállalkozási szerződések gazdaság- és technikatörténeti háttere az ókori Rómában, in: KAPOSZ Z. – LENDVAI T. – OROSZI S. (szerk.) *A tudomány és az oktatás vonzásában* (Pécs 2012), 334-366. o.
46. PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Locatio conductio operis*, PhD-értekezés (Pécs 2006), 293 o.
47. RISTOW, Günter: Das Kölner Diatretglas, in: *Rheinische Kleinkunstwerke*, Heft 3 (Köln 1988), 31 o.
48. SCHERMAIER, Martin Josef: An eadem res sit, quaeritur. Änderungen der Sachidentität als Problem des römischen Rechts, in: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamanca VII* (Napoli 2001), 280-326. o.
49. SCHERMAIER, Martin Josef: *Materia: Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen Römischen Recht*, (Wien-Köln-Weimar 1992) 341 o.
50. SOKOŁOWSKI, Paul: Die Lehre von der Specification, *ZSS* 17 (1896), 252-311 o.
51. STEIN, Peter: The Two Schools of Jurists in the Early Roman Principate, *CLJ* 31 (1972), 8-31. o.
52. STOOP, Bernard C.: Non solet locatio dominium mutare. Some Remarks on specificatio in Classical Roman Law, *TR* 66 (1998), 3-24. o.
53. THIELMANN, Georg: Zum Eigentumserwerb durch Verarbeitung im römischen Recht, in: M. Harder – G. Thielmann (hrsg.) *De iustitia et iure. Festgabe für Ulrich von Lübtow zum 80. Geburtstag* (Berlin 1980), 187-232. o.
54. THOMAS, Joseph Anthony Charles: Locatio conductio emptio venditio und specificatio, *ZSS* 81 (1964), 109-133. o.
55. THOMAS, Joseph Anthony Charles: Non solet locatio dominium mutare, in: *Mélanges Philippe Meylan I* (Lausanne 1963), 339-357. o.

56. VISKY Károly: *Spuren der Wirtschaftskrise der Kaiserzeit in den römischen Rechtsquellen* (Budapest-Bonn 1983), 259 o.
57. WACKE, Andreas: Bruchschäden an Diatretglas und Gemme: Gefahrtragungsklausel im römischen Kunsthandwerk, in: R. RUEDIN (ed.) *Mélanges en l'honneur de Carlo Augusto Cannata* (Basel-Neuchâtel 1999), 91-104. o.
58. WIEACKER, Franz: Spezifikation. Schulprobleme und Sachprobleme, in: H. Dölle (hrsg.) *Festschrift für Ernst Rabel II* (Tübingen 1954), 263-292. o.